

В.Ю. Медвідь І. І. Коблянська Ю.І. Данько

Формування та реалізація механізму інтегрованого територіального управління в тріаді соціо-еколого-економічних чинників

Науково-методичні рекомендації

В.Ю. Медвідь І.І. Коблянська Ю.І. Данько

**Формування та реалізація механізму
інтегрованого територіального управління
в тріаді соціо-еколого-економічних
чинників**

Науково-методичні рекомендації

Суми
Університетська книга
2018

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського національного аграрного університету Міністерства освіти і науки України.
Протокол № 7 від 26 грудня 2017 р.

Рецензенти:

Храпкіна В.В., доктор економічних наук, професор, перший проректор Київського університету ринкових відносин;

Кондратенко Н.О., доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і маркетинга Харківського національного університету міського господарства ім. О.М. Бекетова

Науково-методичні рекомендації підготовлені в межах наукової тематики молодих вчених 0117U006534 «Формування механізму реалізації інтегрованого територіального управління в умовах переходу до сталого розвитку», що фінансується Міністерством освіти і науки України

Медвідь В. Ю., Коблянська І. І., Данько Ю. І.

М 54 Формування та реалізація механізму інтегрованого територіального управління в тріаді соціо-еколого-економічних чинників: науково-методичні рекомендації. Суми: Університетська книга, 2018. 86 с.

ISBN 978-966-680-864-9

У виданні досліджено теоретико-концептуальні та методологічні засади формування та реалізації механізму інтегрованого територіального управління в тріаді соціо-еколого-економічних чинників.

Розглянуто теоретико-методичні основи територіального управління та запропоновано методологічні основи організаційного механізму формування стратегій та планів заходів щодо їх реалізації. Удосконалено методичні засади оцінки ефективності розвитку регіонів та обґрунтування вибору стратегій їх розвитку, зокрема, на основі оцінки еко-інноваційного потенціалу. Запропоновано модель взаємодії аграрних підприємств та сільських територій в контексті сталого розвитку.

Для науковців та спеціалістів, які досліджують проблеми територіального розвитку та управління.

УДК 353:332.135

Зміст

Вступ		5
Розділ I	Теоретичні аспекти та правові засади реалізації територіального управління в Україні	8
1.1.	Основні риси та принципи територіального підходу в управлінні соціально-економічними системами	8
1.2.	Нормативно-правовий базис державної регіональної політики в Україні	15
1.3.	Реформування системи адміністративно-територіального устрою в Україні на засадах децентралізації	24
Розділ II	Концептуальні засади формування спроможних територіальних громад як базової ланки адміністративно-територіального устрою	29
2.1.	Оцінка динаміки процесів децентралізації в Україні	29
2.2.	Багаторівнева система стратегічного планування розвитку об'єднаних територіальних громад	36
2.3.	Нормативно-правове забезпечення процесів стратегічного планування розвитку територій	40
2.4.	Проектний менеджмент в об'єднаній територіальній громаді: базові засади підготовки проектів	47
3.1.	Еколого-економічне управління як основа забезпечення сталого розвитку територій	50
Розділ III	Методичний інструментарій реалізації механізму інтегрованого управління в тріаді соціо-еколого-економічних чинників розвитку територій	50
3.2.	Критеріальні виміри та система оцінки соціо-еколого-економічних параметрів, що характеризують розвиток регіонів	53

3.3. Оцінка логістичного потенціалу в системі прийняття рішень щодо подальшого розвитку території	60
3.4. Обґрунтування стратегії інноваційного розвитку територій відповідно до принципів «зеленої» економіки	64
3.5. Системна модель взаємодії аграрних підприємств та сільських територій у контексті сталого розвитку	71
Висновки	75
Список використаних джерел	80

ВСТУП

Питання обґрунтування теоретико-концептуальної, методологічної основи та практичного інструментарію реалізації інтегрованого територіального управління відповідно до принципів сталого розвитку є актуальною проблемою сучасності. Зокрема, в умовах децентралізації значно зростає актуальність аналізу та оцінки системи показників сталого розвитку на територіальному рівні — локальному, місцевому, регіональному і національному. Слід урахувувати специфіку структури виробничих систем, рівень розвитку продуктивних сил і характер організаційно-економічної взаємодії в межах конкретної території для найповнішого використання наявного ресурсного потенціалу. Механізм забезпечення інтегрованого територіального управління в умовах переходу до сталого розвитку має виходити зі специфіки соціально-економічного розвитку конкретної території, особливостей формування та використання природно-ресурсного потенціалу, сформованих соціо-культурних традицій, а також урахувувати загальнонаціональні пріоритети розвитку галузей та глобальні виклики.

Комплексність організаційно-економічного механізму, що забезпечує реалізацію інтегрованого територіального управління відповідно до цілей та завдань сталого розвитку соціо-економічних систем, визначає необхідність ґрунтовних досліджень у цьому напрямі.

Отже, поглиблення теоретико-методологічних і практичних засад формування та імплементації організаційно-економічного механізму реалізації інтегрованого територіального управління в триаді соціо-еколого-економічних чинників і становить мету пропонованих науково-методичних рекомендацій.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність послідовного вирішення таких завдань:

- дослідити теоретичні засади територіального управління соціо-економічними системами в контексті сталого розвитку;
- вивчити та систематизувати нормативно-правові акти, що регламентують процеси територіального розвитку в Україні;
- провести оцінку динаміки процесів децентралізації в Україні та визначити пріоритетні напрями діагностики фінансової складової економічної безпеки регіону в контексті забезпечення сталого розвитку;
- визначити та охарактеризувати складові багаторівневої системи стратегічного планування розвитку територій в Україні;
- дослідити вектори трансформації систем управління розвитком територій відповідно до принципів сталого розвитку;
- удосконалити науково-методичні підходи, які дозволяють визначити взаємозалежність економічних, соціальних та екологічних явищ і процесів, що мають місце в умовах конкретної території;
- обґрунтувати організаційно-економічні засади функціонування підсистеми інноваційного забезпечення розвитку територіальної соціо-еколого-економічної системи в умовах реалізації моделі сталого розвитку;
- обґрунтувати роль агробізнесу в забезпеченні сталого розвитку сільських територій.

Об'єкт дослідження — сукупність організаційно-правових, соціально-економічних та еколого-економічних відносин, що виникають у процесі територіального управління в умовах переходу до сталого розвитку.

Предмет дослідження — теоретичні, методологічні та прикладні аспекти формування механізму реалізації інтегрованого управління з урахуванням соціальних, екологічних та економічних чинників територіального розвитку.

Наведені результати не претендують на вичерпність та однозначність аналізу, оцінок і суджень, оскільки розглянуті питання є дискусійними за своїм характером. Разом з тим певною мірою отримані результати є кроком на шляху до формування цілісної системи інтегрованого територіального управління та сприятимуть удосконаленню інструментарію його реалізації, який використовується в практиці підприємств та організацій, локальних, регіональних і державних органів влади. Результати дослідження також закладають вектори подальшого удосконалення нормативно-правового забезпечення та інформаційної підтримки процесів децентралізації в Україні.

Науково-методичні рекомендації підготовлені у рамках виконання науково-дослідної роботи «Формування механізму реалізації інтегрованого територіального управління в умовах переходу до сталого розвитку» (номер державної реєстрації 0117U006534), обговорені та отримали схвальну оцінку під час круглого столу «Розвиток громад: потенціал, можливості та інструментарій», проведеного в Сумському національному аграрному університеті за участю представників органів місцевого самоврядування.

Авторський внесок: В. Ю. Медвідь, д-р екон. наук, доц. (вступ; розділи 1, 2; п. 3.2; висновки), І. І. Коблянська, канд. екон. наук, доц. (вступ; підрозділи 1.1, 2.3, 3.1, 3.3, 3.4; висновки), Ю.І. Данько, д-р екон. наук, доц. (п. 3.5).

Автори висловлюють вдячність рецензентам доктору економічних наук, професору В.В. Храпкіной та доктору економічних наук, професору Н.О. Кондратенко за ґрунтовні й цінні рекомендації щодо змісту та структури науково-методичних рекомендацій.

Теоретичні аспекти та правові засади реалізації територіального управління в Україні

1.1. Основні риси та принципи територіального підходу в управлінні соціально-економічними системами

У сучасних умовах домінуючим стає територіальний підхід до управління соціо-економічними системами. Власне, це є характерною рисою децентралізації та адміністративно-територіальної реформи в Україні. Забезпечення результативності й ефективності здійснюваних реформ вимагає чіткого розуміння мети, змісту та сутності необхідних трансформацій з тим, щоб формувати відповідні дієві механізми їхньої реалізації. На цей час поки що відсутня єдина точка зору вчених щодо трактування поняття територіального розвитку. Разом з тим, можна виділити низку особливостей, які в цілому дозволяють охарактеризувати його сутність та визначити вектори спрямування управлінських зусиль. Територіальний розвиток характеризують, зокрема, такі риси:

- ендогенність [64; 77], що полягає у визнанні необхідності мобілізації всіх локальних ресурсів через ефективні політичні та інституційні механізми врядування та адміністрування. Саме локальні ресурси є джерелом і рушієм розвитку територій, визначаючи водночас його характер та спрямованість;
- здатність сприяти формуванню синергетичного ефекту в національному масштабі, тобто забезпечувати ефективний розвиток країни в цілому [64; 77];

- розроблення політики та реалізація управлінських механізмів у контексті просторової інтеграції [77; 80];
- попередження «містечкового», зосередженого виключно на власних інтересах, мислення у локальній політиці через розуміння взаємозв'язків та формування взаємовідносин між всіма учасниками процесів розвитку (на локальному, регіональному та національному рівнях) на засадах партнерства, партисипативності і діалогу [77; 78; 80].

Відповідно, і система управління, спроможна забезпечувати ендогенність, синергетичність, просторову інтеграцію та контекстуальність процесів розвитку територій, повинна набути нових сутнісних рис. Так, управління територіальною динамікою, оцінка впливу, окреслення меж політичного втручання — саме ці особливості відрізняють територіальне урядування від його виключно ієрархічної прив'язки у рамках загальної концепції урядування [78]. Інша, не менш важлива риса трансформування управлінського підходу полягає у вимозі забезпечення його інтегрованого характеру, що реалізується шляхом обґрунтування пріоритетних сфер для інтеграції, через формування та імплементацію відповідних механізмів та інструментарію управління [80]. Територіальний підхід протиставляється секторальному регулюванню, за якого, як правило, не вдається забезпечити необхідну синергією політичного втручання в різних сферах діяльності, що, зрештою, ускладнює інтеграцію різних політик (соціальної, економічної, екологічної та ін.) на локальному та регіональному рівнях [81].

Головна увага в концепції територіального управління зосереджується на способах забезпечення територіальної цілісності. У даному контексті особливого значення набуває здатність інституцій адаптуватися до динаміки зовнішніх умов (економічних, екологічних, соціальних), поєднана в єдине ціле з розумінням ступеню відповідності застосовуваних механізмів управління специфічним особливостям територій. Тим самим ступінь ефективності системи та механізмів територіального управління безпосередньо залежить від здатності локальних інституцій трансформувати розуміння складності проблем територій і потенціалу їх вирішення, використовуючи наявний досвід та знання, у політики, програми, проекти та інші види діяльності [80].

Зрештою, перевагами застосування територіального підходу в управлінні соціо-економічними системами, на думку вчених [81] є, зокрема, такі: забезпечення комплексного, сталого розвитку територій з урахуванням їх специфіки, через ув'язування в єдине ціле еле-

ментів (інституцій, взаємодій, ресурсів) та механізмів, за допомогою яких відбувається врахування та відображення територіальних особливостей; сприяння зростанню ефективності локальної, регіональної та національної політики.

Отже, *територіальний підхід постає як квінтесенція просторового, локально-зорієнтованого, територіально-специфічного розуміння процесів розвитку соціо-економічних систем та сформованої в такий спосіб управлінської компоненти. У даному контексті формується нове бачення політики та управлінської діяльності, що розглядається крізь призму здатності формувати та забезпечувати інституційні умови для сталого розвитку територій на основі повного використання їхнього потенціалу.*

Реалізація такого підходу вимагає не лише надання адекватної за обсягом та змістом кількості повноважень органам місцевого самоврядування, а й усвідомлення взаємозв'язку здійснюваних реформ із конкретними результатами локального розвитку [77], які є наслідком нерівності, зумовленої природними, соціальними, економічними, інфраструктурними та інституційними особливостями територій. Власне, це має бути домінантою реформаційних зрушень в усіх секторах суспільної діяльності в контексті децентралізації та адміністративно-територіальної реформи в Україні. Слід виходити з необхідності дотримання балансу між повноваженнями та інституційними можливостями місцевого урядування, локальною та національною ефективністю процесів розвитку.

Принципи формування інтегрованого територіального управління в Україні з урахуванням досвіду ЄС

Характерною рисою еволюції інституційного забезпечення регіональної політики в країнах ЄС є децентралізація на принципах субсидіарності. Регіональна політика є багаторівневою і здійснюється органами влади центру, регіонів та органами місцевого самоврядування.

«Європейська хартія місцевого самоврядування» [12] і «Декларація з регіоналізму в Європі» [8] є рамковими документами, що регламентують правовідносини в економічній, політичній і соціальній сферах на регіональному та місцевому рівнях. Тим самим вимоги окремих положень цих документів стають обов'язковими для застосування в разі їх ратифікації третіми сторонами, як це сталося з Європейською хартією місцевого самоврядування в Україні.

Базовими принципами регіональної політики згідно з класифікацією ЄС є: субсидіарність, децентралізація, партнерство, програмування, концентрація, адиціоналізм, які передбачають перерозподіл

повноважень з метою їх ефективного використання та заохочення регіональних ініціатив, співробітництва між суб'єктами різних рівнів задля досягнення спільної мети [60, с. 53]. Так, партнерство при розробці стратегій регіонального розвитку передбачає урахування пріоритетних довгострокових та короткострокових цілей; а фінансова підтримка — обов'язкове доповнення надходжень від ЄС власними коштами реципієнтів [28, с. 3].

Також одним з основних принципів сучасного функціонування Європейського Союзу є принцип компліментарності, або спільного фінансування, тому кошти, залучені на розвиток регіонів, ніколи не виділяються центральними органами ЄС одноосібно [41, с. 157].

Таблиця 1.1 – Законодавче закріплення принципів регіональної політики в документах країн ЄС

Нормативно-правовий документ країн ЄС	Принципи регіональної політики
Закон Румунії «Про регіональний розвиток» № 315 від 28.06.2004 р. [7, 100]	- субсидіарність - децентралізація - партнерство
Акт «Про стимулювання регіонального розвитку Словачької республіки» від 18.10.2001 р. [7, 110]	- партнерство - концентрація фінансових ресурсів - сталий економічний розвиток
Закон «Про просторове планування Латвійської Республіки» [7, 119]	- сталість розвитку - координація інтересів держави і територій, урахування різноманітності природного, культурного середовища, людських та економічних ресурсів - розмежування повноважень - суперництво - безперервність та правонаступництво - прозорість і партнерство
Закон «Про регіональний розвиток Республіки Болгарії» від 05.02.2004 р. [7, 127]	- єдиний підхід до планування та програмування - концентрація ресурсів - партнерство - публічність та прозорість на всіх рівнях прийняття рішень - поєднання фінансування з національних джерел зі спільним фінансуванням з інших джерел - міжвідомча координація діяльності компетентних органів - координація з іншими структурними формами визначення політики на міжнародному, національному та регіональному рівнях

Як бачимо зі змісту табл. 1.1, у вказаних законах країн ЄС, спільним є те, що в них йдеться про партнерство і прозорість у прийнятті рішень щодо територіального управління економічним розвитком регіону та координацію інтересів всіх учасників суспільних відносин [15].

В останнє десятиліття в Європі засвідчується об'єднання наукової, промислової, соціальної та регіональної економічної політик в інноваційну політику, головною метою якої стає підтримання середовища, що сприяє створенню нововведень, помітно зростає значення регіонального науково-технічного та інноваційного співробітництва [15, с. 6].

З огляду на нову стратегію економічного розвитку ЄС на найближчі сім років «Європа–2020: стратегія розумного, стійкого та всеосяжного зростання», мову можна вести про таку програму сприяння інноваційному розвитку регіонів.

Судячи з пріоритетів фінансової політики Євросоюзу на період 2014–2020 рр. (рис. 1.1), у наступні сім років європейці зосередять свої ресурси на підтримці інноваційного розвитку регіонів як основи створення нових робочих місць, розвитку конкурентоспроможності, економічного зростання, поліпшення якості життя та стійкого розвитку [73].

Отже, основою сучасної економічної регіональної політики України має бути поєднання окремих принципів і стандартів ЄС із виробленням власних важелів і механізмів дієвого економічного регулювання регіонального розвитку. Основними принципами регіональної політики ЄС, що цілком прийнятні для умов України є, по-перше, концентрація фінансових ресурсів у регіонах, по-друге, партнерство і прозорість у прийнятті рішень та координація інтересів всіх учасників суспільних відносин.

Кожен територіальний сектор, новостворена об'єднана територіальна громада стоїть перед проблемою формування дієвої стратегії соціально-економічного розвитку своєї території; вибором альтернативних варіантів перспективного розвитку територій на засадах інноваційного розвитку; пошуком, впровадженням і супроводом інвестиційних проектів та програм. Таким чином, забезпечення поступального розвитку територій з позиції режиму функціонування і змін параметрів регіональної господарської системи можливе за допомогою обґрунтованого формування та застосування сучасного інструментарію територіального управління. Такий інструментарій покликаний не лише формувати необхідні передумови, а й сприяти

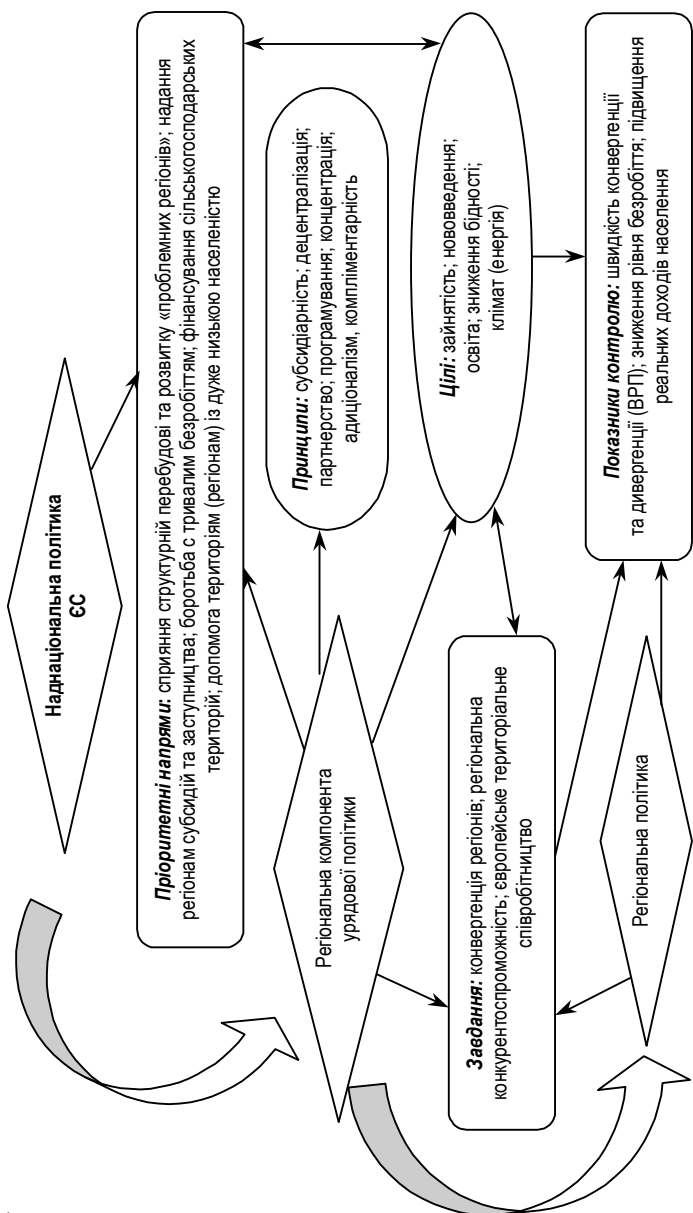

Рисунок 1.1 – Принципи та напрями економічної регіональної політики ЄС на період до 2020 року (розроблено автором за [73])

їх трансформації в реальні умови. Від повноти його використання повною мірою стає можливим власне і підвищення сталості регіонального розвитку.

Слід зауважити, що в умовах розгортання ринкових відносин держава начебто неохоче почала вирушати від вирішення стратегічних і поточних завдань соціально-економічного розвитку, а зосередилася в основному на розв'язанні бюджетних проблем. Причому це характерно як для країн, де ринкові відносини вже мають відтінок зрілих, так і для країн, де ці відносини лише формуються. У таких умовах уся боротьба спрямована на подолання деякої незбалансованості бюджетної системи загалом. З урахуванням того, що така незбалансованість потенційно закладена в будь-якій моделі бюджетної системи через відмінність не лише прав, а й обов'язків (які в сукупності називаються повноваженнями), що виконуються органами влади на різних рівнях, і вертикальна, і горизонтальна незбалансованість *apriori* властива будь-якому державному устрою, але, в першу чергу, в тих країнах, де держава свідомо пішла зі сфери виробництва або підприємництва.

Необхідно зазначити, що баланс відносин між центром і регіонами, заснований на розумному компромісі сторін, визначає не лише нинішнє становище держави, а й перспективи її розвитку, а збереження субординації за найширшої економічної самостійності або автономії об'єднаних територіальних громад дозволяє забезпечити не лише єдність, а і саме існування держави. У держави відпадає необхідність постійно втручатися в економічні та соціальні процеси на конкретних територіях. І держава, і регіони стають сильними суб'єктами і рівними партнерами у відносинах між собою.

Таким чином, знаходження найбільш прийнятних співвідношень між вертикальним і горизонтальним територіальним управлінням на сьогодні є тією медіанною, за допомогою якої може бути сконструйований дієвий механізм регіонального розвитку в проекції підвищення його сталості. Надмірне переважання однієї зі складових цього механізму (вертикальної або горизонтальної), як свідчить досвід, не сприяє в суспільстві не лише тривалій згоді, але і можливому короткостроковому компромісу.

1.2. Нормативно-правовий базис державної регіональної політики в Україні

Нормативно-правові документи державної регіональної політики в Україні умовно можна поділити на чотири групи. Перша група – це закони України, що визначають рамкові умови регіональної політики. Друга група охоплює Укази Президента України, в яких встановлюються умови територіального розвитку за напрямками економічної і соціальної політики, що мають істотні регіональні складові. Третю групу нормативно-правових актів складають постанови Кабінету Міністрів України, у яких йдеться про особливі умови регулювання розвитку територій. Четверта група документів включає підзаконні акти Міністерства економіки України, що встановлюють диференційовані за регіонами показники, які є цільовими орієнтирами регіонального розвитку.

Законодавство з питань державної регіональної політики складається з Конституції України, Законів України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про транскордонне співробітництво», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про державні цільові програми», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про Генеральну схему планування території України», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Про співробітництво територіальних громад» тощо.

Одним з основних законів, у якому встановлюються норми права щодо регулювання економічних відносин, пов'язаних з економічним розвитком територій, є Закон України «Про засади державної регіональної політики» (від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII). У законі зазначено, що державна регіональна політика реалізується на основі одинадцяти принципів (*стаття 3*):

- 1) законності – відповідності Конституції та законом України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана ВР України;
- 2) співробітництва – узгодження цілей, пріоритетів, завдань, заходів і дій центральних та місцевих органів виконавчої влади;
- 3) паритетності – забезпечення рівних можливостей доступу об'єктів регіональної політики до ресурсів державної фінансової підтримки регіонального розвитку;

- 4) відкритості — забезпечення вільного доступу до інформації, що визначає державну регіональну політику;
- 5) субсидіарності — передачі владних повноважень на найнижчий рівень управління для найбільш ефективної реалізації;
- 6) координації — взаємозв'язку та узгодженості довгострокових стратегій, планів і програм на державному, регіональному та місцевому рівнях;
- 7) унітарності — забезпечення просторової, політичної, економічної, соціальної, гуманітарної цілісності України;
- 8) історичної спадкоємності — урахування та збереження позитивних надбань попереднього розвитку регіонів;
- 9) етнокультурного розвитку — відродження етнічної самосвідомості та збереження духовної і матеріальної культури етносів, сприяння розвитку їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності;
- 10) сталого розвитку — розвитку суспільства для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь;
- 11) об'єктивності — розроблення всіх документів, що визначають державну регіональну політику, на основі реальних показників, яких реально досягти та які можна оцінити [49].

Серед основних пріоритетів державної регіональної політики (стаття 6) визначено: по-перше, стимулювання та підтримка місцевих ініціатив щодо ефективності використання внутрішнього потенціалу регіонів для створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей; по-друге, визначення проблемних територій у регіонах та реалізація державних заходів щодо вирішення проблем; по-третє, створення ефективних механізмів представництва інтересів регіонів на загальнонаціональному рівні і територіальних громад — на регіональному рівні.

Закон «Про засади державної регіональної політики» наголошує на тому, що під державною регіональною політикою необхідно розуміти: «систему цілей, заходів, засобів та узгодження дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної та культурної самобутності». Відповідно до Закону «Про засади державної регіональної політики» до документів, що визначають державну регіональну політику, належать: Державна стратегія регіонального розвитку України, План заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку, регіональні

стратегії розвитку, плани заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку, інвестиційні програми (проекти), спрямовані на розвиток регіонів [49]. До повноважень державних адміністрацій у сфері державної регіональної політики (ст. 15) належать: забезпечення у відповідному регіоні реалізації державної регіональної політики; погодження проекту Державної стратегії регіонального розвитку України; забезпечення розроблення проектів регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації; розроблення програм і проектів регіонального розвитку тощо.

Іншими законами, у яких визначені повноваження місцевих органів влади щодо територіального управління регіонального розвитку, є Закони України «Про місцеве самоврядування» та «Про місцеві державні адміністрації».

У Законі України «Про місцеве самоврядування» в розділі 2 «Організаційно-правова основа місцевого самоврядування» у ст. 26 п. 22 передбачено, що однією з компетенцій сільських, селищних і міських рад є «затвердження програм соціально-економічного і культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування» [55]. У подальших пунктах цієї статті (23–29) визначені компетенції відносно формування і витрачання місцевого бюджету й утворення позабюджетних цільових коштів. Іншими компетенціями у сфері економічного регулювання територіального розвитку для сільських, селищних і міських рад цим законом визначено: затвердження за встановленими порядками місцевих містобудівних програм, генеральних планів забудови відповідних населених пунктів, іншої містобудівної документації; встановлення відповідно до законодавства правил з питань благоустрою території населеного пункту; ухвалення рішень, пов'язаних зі створенням спеціальних вільних та інших зон, змін у статусі цих зон. Ст. 27 цього закону встановлені повноваження виконавчих органів сільських, селищних і міських рад у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування й обліку, серед яких необхідно зазначити: підготовку програм соціально-економічного і культурного розвитку; забезпечення збалансованого економічного та соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; надання районним, обласним радам необхідних показників і внесення пропозицій до програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно районів і областей.

Іншим законом, у якому визначені повноваження місцевих органів влади щодо економічного регулювання територіального розвитку, є Закон «Про місцеві державні адміністрації». У розділі 1 «Повноваження місцевих державних адміністрацій» ст. 13 визначено перелік питань, які вирішуються місцевими державними адміністраціями, а саме [56]: соціально-економічний розвиток відповідних територій; питання промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку, науки, освіти, культури охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та неповнолітніх. Основними повноваженнями у сфері соціально-економічного розвитку ст. 17 визначено: розробку проектів програм соціально-економічного розвитку, складання необхідних для управління соціально-економічним розвитком відповідної території балансів трудових, матеріально-фінансових та інших ресурсів, місцевих будівельних матеріалів; внесення й узгодження з відповідними органами місцевого самоврядування пропозицій щодо створення спеціальних (вільних) економічних зон; розробку і внесення пропозицій до проектів державних цільових програм, а також довгострокових прогнозів і проектів індикативних планів розвитку відповідних галузей господарського комплексу.

Таким чином, у розглянутих законах встановлено основні повноваження органів місцевого самоврядування і місцевих органів державної влади щодо здійснення оперативного і перспективного управління територіальним розвитком. Ці повноваження заклали базу подальших кроків для визначення правових важелів економічного регулювання територіального, у тому числі регіонального економічного розвитку.

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [48], насамперед, передбачає можливість об'єднання в сільську, селищну та міську територіальну громаду, утворення спільних органів управління громадою та обрання відповідно сільського, селищного та міського голови. Основою процесу об'єднання є наявність перспективного плану, який готується в рамках методики формування спроможних територіальних громад [35].

Таким чином, закони склали своєрідний «каркас» нормативно-правової бази, що визначає правовідносини у сфері державного регулювання регіонального розвитку, що не виключає подальших кроків з удосконалення і доповнення цієї бази іншими нормативними документами.

Наступними за рівнем ієрархії нормативно-правових документів є укази Президента України щодо забезпечення умов економічного

розвитку окремих територій. Згідно з концепцією державної регіональної політики 2008 р. [24] визначено чотирнадцять основних принципів державної регіональної політики, які враховують сучасний європейський досвід:

- 1) конституційність та законність;
- 2) верховенство прав людини — пріоритетність прав і свобод людини і громадянина у процесі формуванні та реалізації державної регіональної політики;
- 3) єдність — неодмінність забезпечення територіальної, політичної, економічної, інформаційної, соціогуманітарної цілісності території України шляхом більш збалансованого соціального та економічного розвитку регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності;
- 4) комплексність — урахування та просторова узгодженість реалізації всіх складових державної регіональної політики: політичної, соціальної, економічної, екологічної, гуманітарної, етнонаціональної;
- 5) скоординованість — узгодження реформ, відповідних пріоритетів та дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на реалізацію державної регіональної політики, які впливають на соціально-економічний розвиток України та її регіонів;
- 6) децентралізація — перерозподіл владних повноважень на користь органів місцевого самоврядування з передачею їм відповідних ресурсів;
- 7) субсидіарність — надання публічних послуг максимально близько до її безпосереднього споживача з урахуванням можливості якісного їх надання шляхом концентрації для цього матеріальних, фінансових та інших ресурсів на відповідному рівні територіального управління;
- 8) доступність — забезпечення належного та своєчасного надання публічних послуг, простоти та вільного доступу осіб до їх отримання;
- 9) пріоритетність та поетапність — концентрації ресурсів відповідно до встановлених пріоритетів, визначених цілей та етапів реалізації державної регіональної політики;
- 10) програмність — реалізація державної регіональної політики на основі взаємопов'язаних довгострокових стратегій, планів та програм;
- 11) партнерство — забезпечення тісного співробітництва, кооперації та солідарності між центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання, інститутами громадянського суспільства в процесі формування та реалізації державної регіональної політики;

- 12) відкритість — прозорість, прогнозованість, передбачуваність діяльності центральних, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у формуванні та реалізації державної регіональної політики;
- 13) відповідальність — центральні, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування всіх рівнів у межах наданих їм повноважень несуть усю повноту відповідальності за формування і реалізацію державної регіональної політики;
- 14) усебічної державної підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні — формування правової, фінансово-матеріальної та організаційної його самостійності [24].

Таким чином, прийнята концепція державної регіональної політики була черговою спробою систематизувати розрізнені кроки щодо забезпечення цивілізованих умов розвитку регіонів.

Третю групу нормативно-правових актів складають постанови Кабінету Міністрів України, у яких йдеться про особливі умови регулювання розвитку територій. У 2014 році рішенням КМ України затверджено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Метою Концепції стало визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [25] .

У відповідності до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади повинне здійснюватися з дотриманням таких принципів: верховенства права; відкритості, прозорості та громадської участі; повсюдності місцевого самоврядування; субсидіарності; доступності публічних послуг; підзвітності та підконтрольності органів і посадових осіб місцевого самоврядування територіальній громаді; підконтрольності органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади у питаннях дотримання Конституції та законів України; правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування; державної підтримки місцевого самоврядування; партнерства між державою та місцевим самоврядуванням; сталого розвитку територій.

Формування критеріїв для адміністративно-територіальних одиниць різного рівня адміністративно-територіального устрою держави

здійснюється з урахуванням того, що адміністративно-територіальний устрій складається з трьох рівнів:

- 1) базового (адміністративно-територіальні одиниці — громади);
- 2) районного (адміністративно-територіальні одиниці — райони);
- 3) регіонального (адміністративно-територіальні одиниці — Автономна Республіка Крим, області, м. Київ і Севастополь).

Територія адміністративно-територіальної одиниці є нерозривною (у межах адміністративно-територіальної одиниці не може бути інших адміністративно-територіальних одиниць того самого рівня). Територія адміністративно-територіальної одиниці базового рівня визначається з урахуванням доступності основних публічних послуг, що надаються на території громади.

Одним з інструментів територіального управління соціально-економічним розвитком як держави, так і регіонів на віддалену перспективу є державні та регіональні стратегії розвитку. У 2014 році постановою КМ України затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року [51]. Стратегією визначено цілі державної регіональної політики на період до 2020 року, а саме: підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів; територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток; ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку (рис. 1.2).

При цьому остання ціль займає вагоме місце та передбачає:

- децентралізацію влади, реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою;
- удосконалення системи стратегічного планування регіонального розвитку на загальнодержавному та регіональному рівні;
- підвищення якості державного управління регіональним розвитком;
- посилення міжгалузевої координації в процесі формування та реалізації державної регіональної політики;
- інституційне забезпечення регіонального розвитку;
- програму пріоритетних напрямів розвитку регіону.

Серед основних принципів регіональної економічної політики, крім зазначених у Державній регіональній стратегії до 2015 р. [50], визначаються такі, як: координація — взаємозв'язок та узгодження довгострокових стратегій, планів і програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях; історична спадкоємність — урахування та збереження позитивного досвіду розвитку регіонів; сталий розвиток — забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших

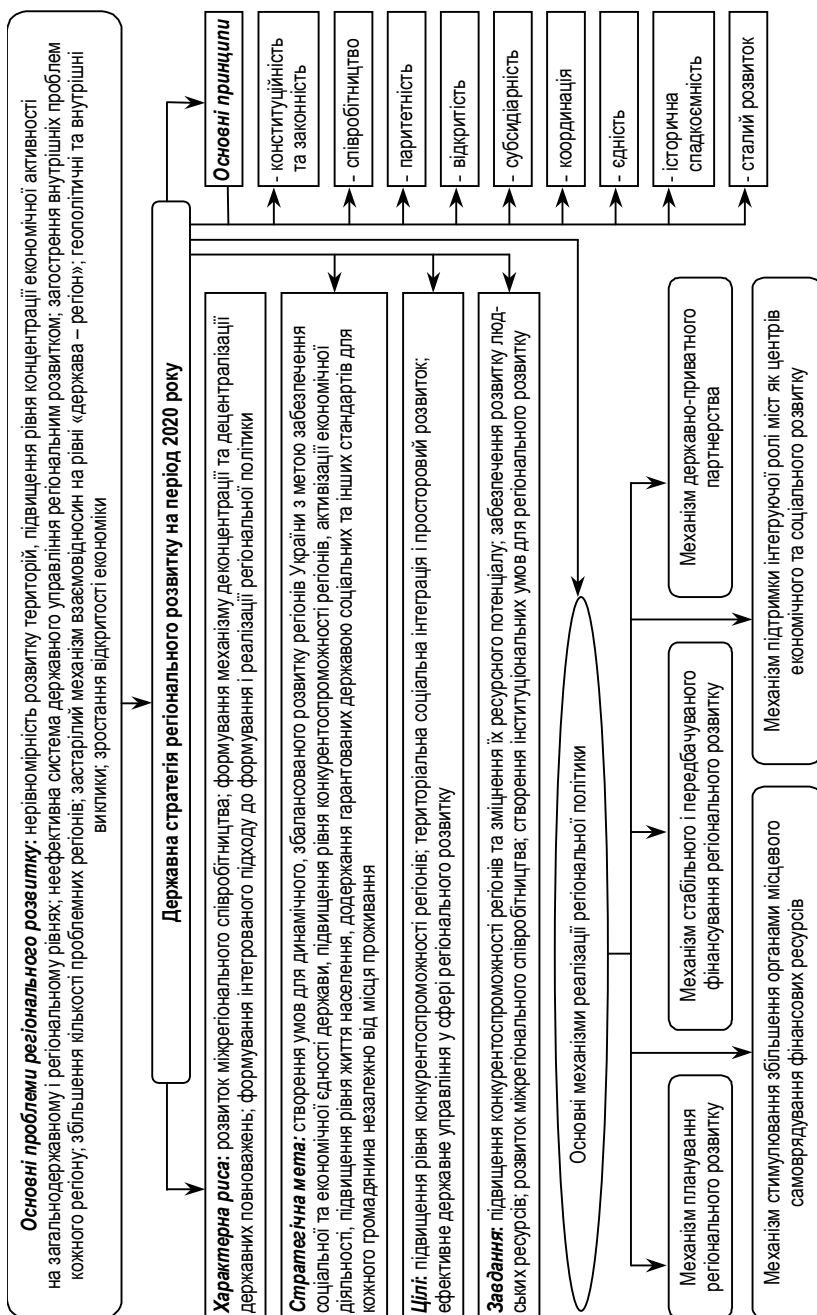

Рисунок 1.2 – Характерні риси, принципи та механізми реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року

ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь.

Кожна область України згідно з Державною стратегією регіонального розвитку до 2020 року має довгостроковий Стратегічний план на п'ять років із визначеними цілями та завданнями.

З метою встановлення єдиного порядку і методичних основ розробки регіональних стратегій підготовлено відповідні методичні рекомендації [53], у яких знайшли відображення ключові принципи розробки, період дії (середньостроковий на 4–6 років і довгостроковий на 10–15 років). З урахуванням загальнодержавних пріоритетів, оцінок конкурентних переваг, обмежень, загроз і проблем розвитку кожного регіону визначаються пріоритетні завдання його розвитку й скоординовані дії органів влади, спрямовані на їх досягнення. Механізм і процедури реалізації регіональних стратегій розвитку визначено виходячи з того, що їх склад і зміст обґрунтовуються завданнями створення економічних, організаційних, нормативно-правових та інших передумов для реалізації основних принципів стійкого збалансованого розвитку регіону. При цьому головним інструментарієм такої реалізації визначено послідовну розробку програм і угод регіонального розвитку.

Отже, як можна бачити, кожен документ щодо соціально-економічного територіального управління містить власний набір принципів регіональної економічної політики, який відрізняється за змістом та кількістю. Формування принципів державної регіональної економічної політики відбувається на основі визначення проблем та пріоритетів регіонального економічного розвитку. Не викликає сумнівів необхідність подальшого дослідження щодо формування механізмів адаптації територіального управління економічним розвитком регіонів в умовах адміністративно-територіальної реформи на основі координації (узгодження цілей та завдань територіального управління), оскільки це є потребою сучасної регіональної економічної політики.

Отже, загалом формування регіональної політики України та застосування відповідних інструментів та механізмів територіального управління економічним розвитком регіонів відбувається з урахуванням позитивного досвіду регіональної політики ЄС.

1.3. Реформування системи адміністративно-територіального устрою в Україні на засадах децентралізації

Значною перешкодою ефективного державного управління у сфері регіонального розвитку є сучасний адміністративно-територіальний устрій України, який: по-перше, побудований на засадах домінування центральної влади і тим самим стримує розвиток місцевого самоврядування; по-друге, не відповідає європейським принципам організації управління регіональним і місцевим розвитком, що неприпустимо в умовах посилення інтеграційних процесів; по-третє, не забезпечує ефективного надання соціальних послуг населенню. Тому реформування адміністративно-територіального устрою та територіальної організації влади в Україні є фундаментальною реформою, що стосується практично всіх сфер життєдіяльності суспільства.

Необхідність реформування адміністративно-територіального устрою пов'язана з наявністю значних проблем в Україні [1; 13]:

- *надмірна кількість адміністративно-територіальних одиниць базового та районного рівнів, які не мають достатнього потенціалу для розвитку.* Більшість одиниць базового рівня не мають достатнього економічного потенціалу для свого розвитку. Це не відповідає європейським тенденціям, відповідно до яких територіальні адміністративні утворення повинні мати достатній фінансово-економічний, інституційний та кадровий потенціал для забезпечення високого рівня надання суспільних послуг населенню та соціально-економічного розвитку;
- *деградація системи сільського розселення та прискорення депопуляції населення в малих сільських радах.* З 1991 року чисельність сільського населення в Україні зменшилась на 2,5 млн осіб, кількість сільських населених пунктів скоротилася на 348 одиниць. Водночас кількість сільських рад збільшилася на 1067 одиниць. Чисельність населення половини територіальних громад становить менше 3 тис. осіб, у 4,8 тис. громад (40% загальної кількості) проживає менше 1 тис. осіб, а в понад 1,1 тис. сільських громад (9,4%) – менше 500 осіб, у більшості з них не утворено виконавчих органів сільських рад, немає бюджетних установ, комунальних підприємств тощо. Можливості реалізації самоврядування в таких громадах обмежені. Це призводить до неефективного витрачання ресурсів на забезпечення функціонування органів

публічної влади в адміністративно-територіальних одиницях з малою чисельністю населення;

- *невідповідність статусу адміністративно-територіальних одиниць їхньому кадровому, ресурсному та організаційному потенціалу.* Більшість сільських громад дотаційні, публічні послуги в них надаються на низькому рівні або ж відсутні взагалі. Дотаційність 5,4 тис. бюджетів місцевого самоврядування становить більш ніж 70%, 483 територіальні громади на 90% утримуються за рахунок коштів державного бюджету. Лише 5% сільських громад, за оцінками Всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад, можна вважати самодостатніми, здатними забезпечувати поступальний соціально-економічний розвиток своїх громад;
- *невпорядкована структура адміністративно-територіального устрою: наявність у складі адміністративних одиниць інших одиниць цього самого рівня; розривність територій адміністративно-територіальних одиниць.* Це призводить до конфлікту компетенції як між органами місцевого самоврядування, так і між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади;
- *законодавча неврегульованість правового статусу адміністративно-територіальних одиниць:* відсутність єдиної системи та порядку віднесення населених пунктів до категорій сіл, селищ, міст; існування таких адміністративно-територіальних одиниць, як селище міського типу, сільрада, селищна та міська рада; відсутність чітких критеріїв для утворення районів, районів у містах;
- *надмірна диференціація за кількістю населення, площею, іншими параметрами адміністративно-територіальних одиниць одного рівня;*
- *нерівномірна доступність та віддаленість від адміністративного центру адміністративно-територіальних одиниць;*
- *відсутність у багатьох випадках точно визначених меж адміністративно-територіальних одиниць або встановлення частини меж таких одиниць без урахування місцевих географічних та інших факторів, відсутність відповідних картографічних матеріалів.*

Головною метою проведення реформи територіальної організації влади та оптимізації адміністративно-територіального устрою України, як і в інших країнах Європи, де ця реформа вже проведена, є:

- відхід від централізованої моделі управління в державі;
- створення спроможних до розвитку територій;
- забезпечення якісними послугами населення;
- створення умов для кадрового зростання в місцевому самоврядуванні.

Сучасна реформа адміністративно-територіального устрою має дві принципові умови її проведення:

- реформування повинне відбуватися шляхом добровільного об'єднання територіальних громад;
- нові об'єднанні територіальні громади повинні бути спроможними.

Під *спроможною територіальною громадою* розуміються територіальні громади сіл (селищ, міст), які є результатом добровільного об'єднання, здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів та фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [48].

Формування спроможних територіальних громад здійснюється з урахуванням: здатності органів місцевого самоврядування вирішувати суспільні питання, які належать до їх компетенції, для задоволення потреб населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць; історичних, географічних, соціально-економічних, природних, екологічних, етнічних, культурних особливостей розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць; розвитку інфраструктури відповідних адміністративно-територіальних одиниць; фінансового забезпечення відповідних адміністративно-територіальних одиниць; трудової міграції населення; доступності послуг у відповідних сферах [35].

Формування спроможних територіальних громад здійснюється в такій послідовності:

- 1) визначення потенційними адміністративними центрами міст обласного значення та населених пунктів, що мають статус районних центрів, та зон їх доступності;
- 2) визначення потенційними адміністративними центрами населених пунктів (сіл, селищ, міст), які раніше мали статус районних центрів та розташовані на відстані більш ніж 20 кілометрів дорогами з твердим покриттям від міст обласного значення та населених пунктів, які мають статус районних центрів, та зон їх доступності;
- 3) визначення потенційними адміністративними центрами інших населених пунктів (сіл, селищ, міст), територія яких не охоплюється зонами доступності потенційних адміністративних центрів, які розташовані на відстані не менш ніж 20 кілометрів дорогами з твердим покриттям від таких потенційних адміністративних центрів та частково забезпечені інфраструктурою [35, *ст. 6*].

Отже, згідно з чинним законодавством спроможність територіальної громади розглядається як здатність інфраструктури, кадрових та фінансових можливостей новоствореної адміністративно-територіальної одиниці самостійно виконувати повноваження, визначені законом та бюджетним кодексом як для міста обласного значення. Інакше кажучи, у сучасному розумінні самодостатня територіальна громада — це така громада, яка має величезну територію, розвинену соціальну інфраструктуру, необхідний кадровий потенціал, матеріальні та фінансові ресурси, достатні для вирішення питань місцевого значення в інтересах жителів громади.

Слід зазначити, що самодостатня територіальна громада має бути спроможна в процесі свого функціонування не тільки задовольняти поточні потреби, а також створювати умови для подальшого успішного соціально-економічного розвитку.

Важливим є визначення характерних ознак самодостатності територіальної громади, серед яких необхідно виділити: природний приріст населення; здатність у повному обсязі задовольняти потреби населення; фінансова самостійність, незалежність та дієздатність органів місцевого самоврядування; ефективне використання ресурсного потенціалу громади для створення сприятливого життєвого середовища; створення умов для залучення інвестицій; участь жителів громади як у внутрішніх, так і зовнішніх відносинах та процесах, що стосуються їхньої життєдіяльності; ефективна взаємодія, солідарність та партнерство членів територіальної громади тощо.

У сучасних умовах повне самозабезпечення спроможної територіальної громади в деяких випадках є обмеженим. У зв'язку з цим вагомим значення набуває питання співробітництва територіальних громад, яке розглядається як відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах з метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню та ефективного виконання повноважень органами місцевого самоврядування [57]. При цьому співробітництво територіальних громад може здійснюватися в таких формах: делегування виконання одного чи кількох завдань з передачею відповідних ресурсів; реалізація спільних проєктів; спільне фінансування (утримання) суб'єктами співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної власності (інфраструктурних об'єктів); створення спільних комунальних підприємств, установ та організацій; створення спільного органу управління для спільного виконання повноважень.

Аналіз перших кроків реалізації адміністративно-територіальної реформи та децентралізації засвідчив існування проблем, які характеризуються системним характером. Їх визначення та дослідження, обґрунтовані в наступних розділах цих науково-методичних рекомендацій, дозволяють сформулювати певні висновки та рекомендації щодо можливості усунення в майбутньому.

Концептуальні засади формування спроможних територіальних громад як базової ланки адміністративно-територіального устрою

2.1. Оцінка динаміки процесів децентралізації в Україні

У середині 2015 року в усіх регіонах України активно розпочалася реформа з децентралізації влади. Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», Методики формування спроможних територіальних громад станом на 08.09.2017 р. в Україні створено 648 об'єднаних територіальних громад (табл. 2.1), із них 201 очікують перших виборів, 34 — рішення ЦВК про призначення перших виборів [37].

За 2015—2017 рр. 3040 сільських, селищних, міських рад об'єдналися в об'єднані територіальні громади (27,1% загальної кількості рад базового рівня станом на 01.01.2015р.). Чисельність населення, що

Таблиця 2.1 – Динаміка формування об'єднаних територіальних громад в Україні станом на 08.09.2017 р. (складено та розраховано за [37])

Рік /Показник	Кількість ОТГ	Кількість населених пунктів, що ввійшли до складу ОТГ	Чисельність населення в ОТГ, млн осіб
2015	159	795	1,4
2016	207	944	1,7
2017	282	1301	2,7
Разом	648	3040	5,8

ввійшло до складу об'єднаних територіальних громад за 2015–2017 рр. становить 5,8 млн осіб (13,6% загальної чисельності населення України). Середня кількість населених пунктів, що увійшли до складу ОТГ в 2015 р. дорівнювало – 5,0, у 2016 р. – 4,8, у 2017 р. – 4,7. Середня чисельність населення однієї ОТГ у 2015 році становила – 8805 осіб, у 2016 році – 8470 осіб, у 2017 році – 8906 осіб.

Проте зберігається значна нерівномірність між регіонами в проведенні процесу об'єднання територіальних громад, що обумовлено, передусім, різним ставленням місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в регіонах до запровадження реформи децентралізації. Основні параметри формування ОТГ в Україні за регіонами наведено в табл. 2.2.

Найбільш активними учасниками децентралізації щодо створення ОТГ у 2015 році були: Тернопільська область (26 ОТГ), Хмельницька (22), Дніпропетровська області (15). Сумарна частка перших трьох становить 9,7%. Водночас окремі регіони суттєво відстають у процесі формування ОТГ. Так, не створено жодної об'єднаної територіальної громади у 2015 році в Харківській області, сформовано по одній – у Київській, Миколаївській, Сумській, Херсонській областях.

За параметром рейтингу «Кількість ОТГ» (станом на 08.09.2017 р.) перше місце посідає Дніпропетровська область. На території області сформовано 54 об'єднані територіальні громади. Також до трійки лідерів увійшли Житомирська (45 ОТГ), Тернопільська (40) та Волинська (39) області. Аутсайдерами щодо активності прийняття участі в реформуванні територіальної організації влади стали Закарпатська та Київська область – сформовано 6 та 9 об'єднаних територіальних громад відповідно. За параметром «Площа ОТГ» перше місце посідає Житомирська область (54,1% загальної площі області). Загалом лідерами щодо охоплення території сформованих ОТГ є: Хмельницька (49,5%), Дніпропетровська (45,6%), Чернігівська (47,5%), Волинська (44,3%) області. Найменше охоплення мають ОТГ Київської (3,3%), Закарпатської (4,8%) та Кіровоградської (8,7%) областей.

Питома вага територіальних громад, що увійшла до складу ОТГ в Україні, дорівнює 27,1%. На цей час Житомирська область об'єднала більше половини територіальних громад (52%).

Щодо фінансової складової діяльності органів місцевого самоврядування на рівні ОТГ, починаючи із 01.01.2016 року 159 бюджетів ОТГ функціонують за новими «правилами». Необхідно зазначити, що у 2016 р. доходи ОТГ без урахування офіційних трансфертів на душу населення були більшими на 254 грн порівняно з територіальними

Таблиця 2.2 – Основні параметри формування ОТГ за регіонами України станом на 08.09.2017 р. (складено та розраховано за [37])*

Область	Кількість об'єднаних територіальних громад				Площа ОТГ			Територіальні громади, що об'єдналися		
	2015		2017		площа області, км ²	площа ОТГ (2015–2017рр.)	%	кількість ТГ в області	ТГ, що об'єдналися (2015–2017 рр.)	%
	2015	2016	2017	Разом						
Вінницька	2	19	12	33	26513	3726,8	14,1	707	99	14,0
Волинська	5	10	24	39	20144	8931,5	44,3	412	164	39,8
Дніпропетровська	15	19	20	54	31914	14567,5	45,6	348	160	46,0
Донецька	3	3	6	12	26517	3459,49	13,0	386	69	17,9
Житомирська	9	23	13	45	29832	16133,86	54,1	631	328	52,0
Закарпатська	2	1	3	6	12777	616,12	4,8	337	19	5,6
Запорізька	6	10	18	34	27180	12983,75	47,8	299	129	43,1
Івано-Франківська	3	8	10	21	13900	1986,08	14,3	516	102	19,8
Київська	1	1	7	9	28131	926,6	3,3	659	38	5,8
Кіровоградська	2	3	10	15	24588	2149,66	8,7	415	47	11,3
Луганська	2	1	8	11	26684	4415,82	16,5	332	61	18,4
Львівська	15	7	12	34	21833	3164,25	14,5	711	134	18,8
Миколаївська	1	19	7	26	24598	6568,15	26,7	313	91	29,1
Одеська	8	3	13	24	33310	6958,6	20,9	490	105	21,4
Полтавська	12	6	21	39	28748	5606,7	19,5	503	135	26,8
Рівненська	5	13	7	25	20047	4282,1	21,4	365	93	25,5
Сумська	1	13	14	28	23834	7630,6	32,0	419	131	31,3
Тернопільська	26	10	4	40	13823	5394,9	39,0	615	240	39,0
Харківська	0	4	8	12	31415	3676,01	11,7	458	57	12,4
Херсонська	1	11	13	25	28461	6763,18	23,8	298	90	30,2
Хмельницька	22	4	8	34	20645	10229,5	49,5	605	302	49,9
Черкаська	3	3	18	24	20900	3517,16	16,8	556	90	16,2
Чернівецька	10	6	8	24	8097	2257,85	27,9	271	84	31,0
Чернігівська	5	11	18	34	31865	15135,8	47,5	569	272	47,8
Усього	159	207	282	648	575756	151082	26,2	11215	3040	27,1

*Ураховано громади, документи яких станом на 1.08.2017 року перебувають в ЦВК для призначення перших виборів

громадами, які не об'єдналися. Основними факторами підвищення загального рівня фінансової спроможності бюджетів ОТГ є: податок на доходи фізичних осіб та офіційні трансферти з державного бюджету, значення на душу населення яких становило у 2016 р. 2502 грн та 1662 грн на користь бюджетів ОТГ.

Щодо загальної структури доходів бюджетів ОТГ, то вона має такий вигляд: головним джерелом надходжень стали офіційні трансферти з державного бюджету — 49,3%, податкові надходження — 46,3%, неподаткові надходження — 4,0%, доходи від операцій з капіталом — 0,3% та цільові фонди — 0,1% (рис. 2.1).

У структурі податкових надходжень бюджетів ОТГ традиційно перше місце належить податку на доходи фізичних осіб (53,5%), далі за обсягом джерелом надходжень йдуть місцеві податки та збори (32,0%), акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів (11,3%) та інші податки (3,2%).

Отже, аналіз свідчить про те, що найнижчі показники фінансової спроможності характерні для більшості невеликих громад. Необхідно зазначити, що формування спроможних ОТГ має відбуватися з урахуванням таких критеріїв: чисельність громади не повинна бути меншою ніж 5–7 тис. осіб; мінімальний дохід на 1 особу — від 2,3 тис. грн (в умовах 2016 р.); питома вага базової дотації — не більше 30%

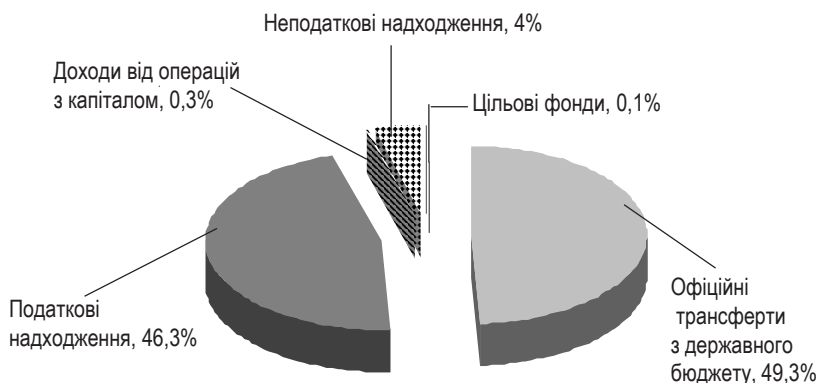

Рисунок 2.1 – Структура доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад України у 2016 р., % (складено за джерелом [34])

суми власних доходів; витрати на утримання управлінського апарату — не більше 20% обсягу фінансового ресурсу громади (без субвенцій); мінімальні капітальні видатки на одного мешканця (без субвенцій з державного бюджету) — від 700 грн (в умовах 2016 р.).

Наявність закономірності між фінансовою спроможністю та чисельністю населення громади можна пояснити тим, що у великих громадах більш вигідно розвивати малий та середній бізнес, оскільки там є достатній кваліфікований трудовий ресурс, емний місцевий ринок збуту товарів та послуг та кращі перспективи для сталого розвитку громади. Великі громади мають більший податковий потенціал та більше можливостей для забезпечення належного утримання об'єктів інфраструктури, функціонування закладів та установ комунальної власності, а органи місцевого самоврядування можуть забезпечити надання якісних публічних та комунальних послуг.

Сумська область посідає 7-ме місце в рейтингу за параметром «Кількість створених ОТГ». На території області створено 4 міські, 9 селищних, 15 сільських ОТГ: у 2015 році — Березівська (об'єдналися 8 рад); у 2016 році — 14 (об'єдналися 62 ради — Бездрицька, Грунська, Дружбівська, Зноб-Новгородська, Миколаївська селищна, Миколаївська сільська, Миропільська, Недригайлівська, Боромлянська, Нижньосиригатська, Хотінська, Кириківська, Шалигинська, Річківська); у 2017 році — 13 (об'єдналися 55 рад — Бочечківська, Вільшанська, Краснопільська, Кролевецька, Тростянецька, Новослобідська, Буринська, Степанівська, Дубов'язівська, Верхньосиригатська, Чернечинська, Комишанська, Коровинська). Кількість створених об'єднаних територіальних громад Сумської області за районами наведено в табл. 2.3.

Необхідно зазначити, що у 2016 році було прийнято рішення про добровільне об'єднання в Річківську сільську територіальну громаду з адміністративним центром у селі Річки п'ятих сільських рад (Горобівської, Іскрисківщинської, Коршачинської, Ободівської, Павлівської, Рижівської і Річківської сільських рад Білопільського району), проте рішення про утворення Річківської громади і проведення виборів скасовані. На момент скасування цих рішень повідомлення про створення громади вже було опубліковане у «Відомостях Верховної Ради» [4], а громада включена до електронного довідника «Україна. Адміністративно-територіальний устрій», розміщеного на офіційному веб-порталі Верховної Ради України. У процесі створення ОТГ на сьогодні перебуває 37 територіальних громад Сумської області, які затверджені у перспективному плані.

Таблиця 2.3 – Об'єднані громади Сумської області за районами та містами станом на 01.10.2017 р.

Район/місто	Об'єднані територіальні громади
Білопільський район	Миколаївська селищна рада, <i>Річківська сільська рада</i>
Буринський район	Буринська міська рада
Великописарівський район	Кириківська сільська рада
Глухівський район, Глухівська міська рада	Березівська сільська рада, Шалигинська селищна рада
Конотопський район, Конотопська міська рада	Бочечківська сільська рада, Дубов'язівська селищна рада
Краснопільський район	Краснопільська селищна рада, Миропільська сільська рада
Кролевецький район	Кролевецька міська рада
Лебединський район, Лебединська міська рада	–
Липоводолинський	–
Недригайлівський район	Вільшанська сільська рада, Коровинська сільська рада, Недригайлівська селищна рада
Охтирський район, Охтирська міська рада	Грунська сільська рада, Комишанська сільська рада, Чернечинська сільська рада
Путівльський район	Новослобідська сільська рада
Роменський район, Роменська міська рада	–
Середино-Будський район	Зноб-Новгородська селищна рада
Сумський район, Сумська міська рада	Бездрицька сільська рада, Миколаївська сільська рада, Нижньосироватська сільська рада, Степанівська селищна рада, Хотінська селищна рада, Верхньосироватська сільська рада
Тростянецький район	Боромлянська сільська рада, Тростянецька міська рада
Шосткинський, м. Шостка	–
Ямпільський район	Дружбівська міська рада

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 р. № 410 [44] створено рейтинг фінансової спроможності за I півріччя 2017 року 14 ОТГ Сумської області, сформованих у 2015–2016 рр. (табл. 2.4). Найбільшу площу ОТГ має Зноб-Новгородська ОТГ (469,1 км²), найменшу – Бездрицька ОТГ (82,7 км²).

Із розрахунку на одного мешканця середній показник надходжень власних доходів на одного жителя 14 ОТГ Сумської області

Таблиця 2.4 – Оцінка фінансової спроможності 14 ОТГ Сумської області (створені 2015–2016 рр.) за I півріччя 2017 року (складено та розраховано за джерелом [43])

№ з/п	Назва ОТГ	Площа ОТГ, км ²	Чисельність населення, тис. ос.	Власні доходи на одного мешканця, грн на ос.	Рівень дотаційності бюджетів, %	Капітальні видатки на одного мешканця, грн
1	Хотінська	176,6	5,5	2000,0	5,0	183,2
2	Боромлянська	305,0	5,5	1497,7	2,3	197,6
3	Миколаївська	457,4	4,3	1712,5	0,0	104,6
4	Недригайлівська	233,0	8,9	1608,8	0,0	122,5
5	Шалигинська	257,5	4,3	1446,0	2,4	542,2
6	Миколаївська	233,6	10,4	1343,0	6,8	398,0
7	Дружбівська	126,1	5,8	1427,7	2,8	78,7
8	Миропільська	298,6	4,6	1254,3	14,7	415,2
9	Зноб-Новгородська	469,1	4,8	1346,4	11,1	198,4
10	Березівська	465,1	5,5	1376,3	9,8	123,0
11	Бездрицька	82,7	3,6	1034,4	16,5	17,0
12	Кириківська	265,8	6,9	969,4	13,2	33,0
13	Грунська	247,0	5,8	846,5	19,0	49,4
14	Нижньосироватська	165,8	6,0	706,3	24,3	32,6
<i>% від області</i>		<i>15,87</i>	<i>7,36</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>

* Без субвенції з державного бюджету

збільшився на 814 грн та становив 1328 грн (у тому числі в 13 ОТГ, утворених у 2016 році, цей показник зріс у 3 рази та становить 1325 грн, а першої ОТГ, утвореної у 2015 році, — на 33% і становить 1376 грн) (табл. 2.4). Рівень дотаційності бюджетів ОТГ розраховується як відношення питомої ваги базової до реверсної дотації в доходах. Найбільшу дотаційність має Нижньосироватська ОТГ Сумської області (24,35). Отже, дані про стан місцевих бюджетів ОТГ Сумської області свідчать про позитивну динаміку впровадження фінансової децентралізації, при цьому покращення фінансового забезпечення ОТГ випереджає загальну динаміку місцевих бюджетів базового рівня. Отже, наведені вище дані дозволяють констатувати досить динамічний процес формування об'єднаних територіальних громад в Україні.

2.2. Багаторівнева система стратегічного планування розвитку об'єднаних територіальних громад

Реформа територіальної організації влади (децентралізація) відкриває нові можливості перед об'єднаними територіальними громадами, наділяє додатковими повноваженнями місцеве самоврядування, проте покладає й велику відповідальність. У законодавчому полі децентралізація передбачає прийняття низки нормативно-правових актів, які дозволяють впорядкувати адміністративно-територіальний устрій держави, розділити компетенції органів державної та місцевої влади, наповнити їх необхідними ресурсами — фінансовими, кадровими, інфраструктурними, а також встановити систему контролю як елемент відповідальності цих самих органів влади. При цьому створення та нарощування привабливого інвестиційного клімату в громаді, стимулювання підприємницької діяльності, забезпечення підтримки та розвитку інтелектуального потенціалу новостворених територіальних громад залишається поза увагою. Саме здатність громади та її інституцій генерувати нові ідеї, розробляти та впроваджувати проекти, досліджувати та комерціалізувати результати цих досліджень є ключовою конкурентною перевагою та основою майбутнього добробуту населення.

У процесі децентралізації в Україні з'являються нові спроможні територіальні громади, які досі не мали досвіду стратегічного планування свого соціально-економічного розвитку. Вони мають самостійно, виходячи з власних інтересів, визначати й планувати власне майбутнє з використанням сучасних методик. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку вже тривалий час застосовується в Україні, але досі воно давало позитивний результат переважно в містах обласного значення, які мали більш-менш відповідні для цього людські та матеріальні ресурси, а також волю керівництва міста для реалізації плану [45].

При стратегічному плануванні розвитку громади слід орієнтуватися, насамперед, на Державну стратегію регіонального розвитку України на період до 2020 року [51], а також урахувати стратегію розвитку області, у межах якої знаходиться територіальна громада. Необхідно зазначити, що, плануючи розвиток громади, доцільно орієнтуватися на три складові стратегії — розвиток місцевої економіки,

розвиток людського капіталу, збереження довкілля. У рамках розроблення стратегічного плану соціально-економічного розвитку ОТГ на практиці метод стратегічного управління застосовується з допомогою логічно несуперечливої послідовності процесів або кроків, які відображені на рис. 2.2.

Отже, у процесі розроблення стратегічного плану розвитку об'єднаної територіальної громади необхідно здійснити три основні етапи (аналіз, планування, впровадження). У більш детальному вигляді можна навести такі послідовні кроки або дії стратегічного планування соціально-економічного розвитку громади:

- 1) організація роботи;
- 2) стратегічний аналіз;
- 3) прогнози, моделювання сценаріїв і здійснення стратегічного вибору;
- 4) розроблення плану дій (цілі, завдання);
- 5) громадське обговорення та ухвалення стратегічного плану;
- 6) моніторинг і впровадження стратегічного плану [65, с. 26].

Необхідно зазначити, що наведений перелік кроків не є уніфікованим, дії можуть бути й більш подрібненими, проте перелічені є основними та необхідними.

Інакше кажучи, принципова схема стратегічного планування соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади складається з кількох стадій: порівняльного аналізу стану території з колишнім станом або з іншими громадами; розроблення концепції

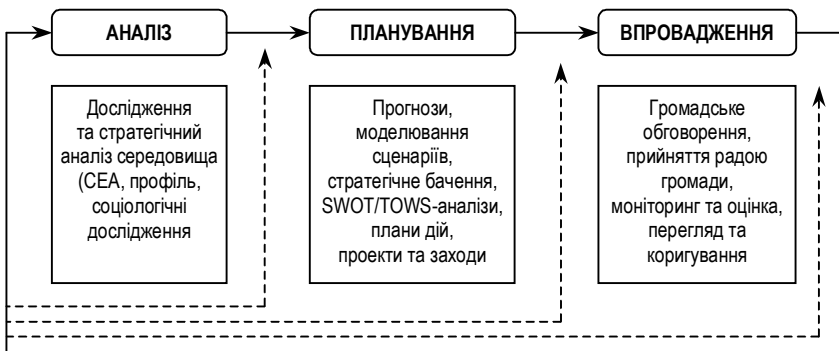

Рисунок 2.2 – Схематичне зображення процесу розробки стратегічного плану соціально-економічного розвитку громади (авторська розробка)

розвитку (майбутнього стану) з урахуванням інтересів місцевих органів влади, бізнесу і населення; розроблення можливих сценаріїв територіального розвитку; вибору першочергових заходів щодо реалізації одного з найбільш прийнятних сценаріїв розвитку, його громадське обговорення, моніторинг та коригування.

Стратегічний план соціально-економічного розвитку ОТГ дозволяє узгоджувати діяльність органів місцевого та державного управління, співтовариства ділових людей, громадських і політичних організацій, які справляють вплив на розвиток ОТГ, для визначення єдиного вектора розвитку. Цей вектор формується з урахуванням територіальних особливостей, зокрема природних та трудових ресурсів, виробничої і сервісної спеціалізації відповідної території, економіко-географічних, конкурентних та інших переваг. Слід зауважити, що довгостроковий стратегічний план розвитку ОТГ — це не «застиглий і недоторканий» документ. Навпаки, стратегія передбачає внесення до неї необхідних коригувань з урахуванням аналізу її проміжних результатів, а також розвитку країни в цілому, регіону, у якому розташована громада, сусідніх регіонів, змін на внутрішньому і зовнішньому ринках (рис. 2.3).

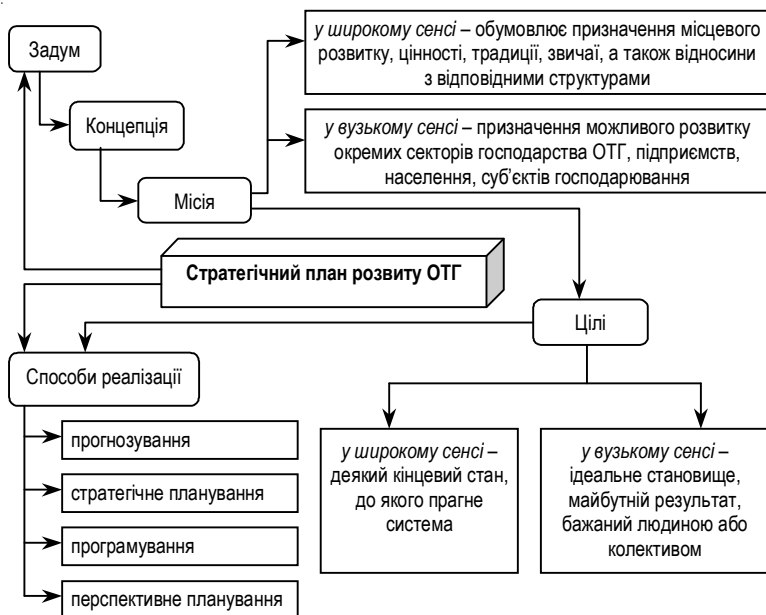

Рисунок 2.3 – Структура стратегії розвитку ОТГ (авторська розробка)

Розроблення стратегічного плану соціально-економічного розвитку ОТГ дозволяє сконцентрувати інвестиційні ресурси на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку, визначити «точки зростання», розвиток яких забезпечить найбільший ефект. У свою чергу, точки зростання дозволять створити на відповідній території цілі кластери — групи взаємопов'язаних, територіально сконцентрованих організацій (виробників, постачальників комплектуючих, послуг, науково-дослідних установ та інших організацій, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного). Розвиток ключових елементів кластера дозволяє стимулювати розвиток взаємопов'язаних секторів економіки, ефективно концентрувати обмежені ресурси місцевого бюджету, джерела центру і приватних інвесторів на ключових напрямках.

Стратегія розвитку — це плановий документ. Він формується в процесі стратегічного розвитку, суть якого полягає в науковій постановці цілей, виборі головних пріоритетів (напрямів) розвитку території, визначенні шляхів, якими належить рухатися, відборі потрібних технологій та інститутів, встановленні необхідної секторної структури господарства, а також способів вирішення соціальних питань. Метою стратегічного розвитку є забезпечення достатнього потенціалу для успішного розвитку територіального соціуму [27, с. 76].

Стратегія соціально-економічного розвитку громади є не лише концептуальним задумом досягнення будь-якої мети, а й певним набором регулювальних заходів, спрямованих у першу чергу на узгодженість спільних дій у визначенні можливих позитивних перспектив просторово-часових змін у найважливіших параметрах (характеристиках) відповідної території. Розглянуті особливості розробки стратегічного плану соціально-економічного розвитку громади дозволяють наділити всю систему стратегічного планування такими властивостями, як комплексність і цілісність. Логіка побудови системи цілей і завдань закладається в «дереві цілей», у якому для кожної мети і завдання відведено своє місце (з урахуванням наявності реальних можливостей у відповідних ресурсах на певний момент часу).

2.3. Нормативно-правове забезпечення процесів стратегічного планування розвитку територій

Система планування регіонального розвитку ґрунтується на системі взаємопов'язаних нормативно-правових актів, які визначають порядок розроблення, види, зміст та структуру планових документів та моніторингу їх виконання, суб'єктів розроблення планових документів та контролю за їх реалізацією:

1. *Нормативно-правові акти, що визначають загальні засади побудови системи державного планування в Україні* (організаційні аспекти, порядок розроблення, структуру, повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування в цій сфері, зміст та структуру планових документів):

- Про засади державної регіональної політики (Верховна Рада України; Закон від 05.02.2015 № 156-VIII);
- Про стимулювання розвитку регіонів (Верховна Рада України; Закон від 08.09.2005 № 2850-IV);
- Про розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету (Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 № 621);
- Про місцеве самоврядування в Україні (Верховна Рада України; Закон від 21.05.1997 № 280/97-ВР);
- Бюджетний кодекс України (Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI);
- Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України (Верховна Рада України; Закон від 23.03.2000 № 1602-III);
- Про затвердження Порядку здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів (Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2010 № 235);
- Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів (Постанова Кабінету Міністрів України, Порядок від 11.11.2015 № 932).

2. *Загальнодержавні прогностичні та програмні документи, концепції та плани, що визначають зміст планових документів нижчого рівня управління:*

- Про Генеральну схему планування території України (Верховна Рада України Закон від 07.02.2002 № 3059-III);
- Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385);
- Про Концепцію державної регіональної політики (Указ Президента України від 25.05.2001 № 341/2001);
- Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів (Верховна Рада України; Постанова від 24.12.1999 № 1359-XIV);
- Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2017 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2018 і 2019 роки (Постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2016 № 399);
- Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” (Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015) та низка інших нормативно-правових документів.

У державному управлінні стратегічне планування стосується, передусім, опрацювання та підготовки стратегій розвитку так званого державного простору, тобто країни, регіону чи визначеної території, оскільки кожна з цих територій має свого урядника, в обов’язки якого входить опрацювання такої стратегії розвитку [2].

Нормативно-правові засади реалізації стратегічного планування розвитку регіонів визначено:

- Законом України «Про засади державної регіональної політики» (суб’єкти, порядок та організація стратегічного планування);
- Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів» (від 11.11.2015 № 932);
- наказом Мінрегіонбуду «Про затвердження Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації» (наказ від 31.03.2016 № 79) та низкою інших нормативно-правових актів.

Загальні методичні рекомендації з розроблення регіональних стратегій розвитку (РСР), планів заходів з їх реалізації, а також здійснення моніторингу та оцінювання їх реалізації визначено Постановою № 932 [54] та наказом Мінрегіонбуду № 79 [52].

Процедура розробки та затвердження РСР регламентується так: створення робочої групи; розробка РСР; експертиза РСР (громадські слухання, опрацювання у депутатських комісіях); легітимізація РСР (затвердження обласною радою); розробка і затвердження місцевими державними адміністраціями нормативних актів з виконання РСР.

Загальний порядок організації та реалізації процесу стратегічного планування можна навести у такому вигляді (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – Зміст та порядок організації роботи над розробленням та затвердженням стратегії регіонального розвитку та плану заходів з її реалізації (складено на основі [52; 54])

Етап	Відповідальні	Черговість та терміни
Розроблення Проекту регіональної стратегії розвитку*	Рада міністрів АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації (ДА)	Починається не пізніше ніж за 15 місяців до завершення строку реалізації діючої РСР
Затвердження регіональної стратегії розвитку	Верховна Рада АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські ради	Подається впродовж шести місяців після затвердження Державної СРР України
Розроблення проекту плану заходів на три роки періоду дії РСР (I етап)	Рада міністрів АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські ДА	Починається не пізніше ніж через місяць після затвердження регіональної стратегії
Затвердження проекту плану заходів на три роки періоду дії РСР (I етап)	Верховна Рада АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські ради	Подається не пізніше ніж через п'ять місяців після затвердження РСР
Розроблення проекту плану заходів на наступні чотири роки періоду дії РСР (II етап)	Рада міністрів АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські ДА	Починається не пізніше ніж за 15 місяців до завершення першого етапу
Затвердження проекту плану заходів на наступні чотири роки дії РСР (II етап)	Верховна Рада АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські ради	Подається не пізніше ніж за 12 місяців до завершення строку реалізації I етапу

* На цьому етапі обов'язково повинні бути вчинені такі дії:

- 1) повідомлення через ЗМІ про початок роботи над проектом регіональної стратегії розвитку та визначення кола суб'єктів регіонального розвитку, термінів і форми подання пропозицій;
- 2) проведення (за необхідності) консультацій з суб'єктами регіонального розвитку для узгодження позицій;
- 3) оприлюднення звіту про результати розгляду пропозицій суб'єктів регіонального розвитку до проекту регіональної стратегії розвитку. Підготовка проекту РСР.

Зосереджуючи увагу на технології стратегічного планування, передовсім наголосимо на процесуальних фазах стратегічного планування [63] — умовно, кроках стратегічного планування й управління:

- 1) ініціація та ухвалення процесу стратегічного планування;
- 2) визначення офіційних повноважень та обов'язків організації;
- 3) призначення організації та її цінності (визначення місії);
- 4) аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища;
- 5) окреслення першочергових завдань (стратегічних проблем);
- 6) формування стратегії та планів для керування цими завданнями;
- 7) перегляд ухвалення й застосування стратегій та стратегічного плану;
- 8) встановлення дієвого прогнозування (остаточне визначення бачення);
- 9) розробка процесу результативного впровадження політики;
- 10) оцінювання стратегій і процесу стратегічного планування.

Регіональні стратегії розвитку розробляються на період дії Державної стратегії регіонального розвитку України, повинні відповідати її положенням та мають визначати:

- 1) тенденції та основні проблеми соціально-економічного розвитку регіону;
- 2) стратегічні цілі, пріоритети розвитку регіону на відповідний період;
- 3) оперативні цілі, що забезпечать досягнення стратегічних цілей;
- 4) основні завдання, етапи та механізми їх реалізації;
- 5) систему моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональної стратегії розвитку.

Розроблення регіональних стратегій розвитку здійснюється з урахуванням стратегій розвитку міст, селищ та сіл, першочергового розвитку депресивних територій, стратегічних пріоритетів розвитку районів відповідного регіону. Проект регіональної стратегії має включати основні елементи, наведені в табл. 2.6.

Плани заходів з реалізації регіональної стратегії розвитку передбачають заходи, обсяги і джерела фінансування з визначенням індикаторів результативності їх виконання та є основою для розроблення інвестиційних програм (проектів), спрямованих на розвиток регіонів. План заходів має містити:

- вступ з коротким описом підстав, методики та процесу підготовки плану заходів;
- інформацію про головного розробника та інституційне забезпечення реалізації плану заходів;

Таблиця 2.6 – Складові проекту РСР та їх зміст (складено на основі [52])

Складова проекту РСР	Зміст
Вступ	Коротке обґрунтування підстав для розроблення, інформація про головного розробника
Аналітична частина*	Дані про: географічне розташування, суміжні території; ландшафтні особливості рельєфу, характеристику ґрунтів та гідрологію; природно-ресурсний потенціал, кліматичні умови; адміністративно-територіальний поділ та формування об'єднаних територіальних громад; демографічну ситуацію, ринок праці; інфраструктуру (транспортну, екологічну, енергетичну, промислову, зв'язку, соціальну); планування території регіону чи його окремих частин; особливості соціально-економічного розвитку в динаміці за останні п'ять років; розвиток підприємницького середовища; розвиток міст та сільських територій; екологічну ситуацію; фінансово-бюджетну ситуацію; результати проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації діючої регіональної стратегії. Визначаються основні тенденції у економічній, соціальній та екологічній сферах регіону за останні п'ять років
Аналіз сильних і слабких сторін регіону, можливостей і загроз та характеристика порівняльних переваг, викликів та ризиків; сценарії розвитку	SWOT-аналіз; визначення порівняльних переваг, викликів та ризиків; сценарій розвитку є описом послідовності подій від поточного до майбутнього стану розвитку регіону, що ґрунтується на припущеннях, які стосуються формування комбінацій сильних та слабких сторін, можливостей та загроз. Опрацьовується кілька варіантів сценаріїв розвитку: базовий, оптимістичний та песимістичний. Альтернативні базовому сценарії необхідні для подальшого перегляду, корекції (у разі потреби) цілей регіональної стратегії та стратегічного бачення
Стратегічне бачення	Відображення (узагальнення) найбільш загальних та тривалих уявлень про майбутнє розвитку регіону та життя його населення; місія
Стратегічні цілі	Комплексний підхід – система цілей, яка має відображати потреби регіону, відповідати стратегічному баченню, досягнення яких сприятиме комплексному розв'язанню кількох проблем розвитку. Стратегічних цілей не може бути більше п'яти
Оперативні цілі	Повинні забезпечувати досягнення стратегічних цілей. Цей розділ містить: обґрунтування вибору оперативної цілі; опис завдань, які передбачаються для її досягнення; систему індикаторів (критеріїв) досягнення оперативної цілі
Основні завдання, етапи та механізми їх реалізації	Інституційне та організаційне забезпечення реалізації регіональної стратегії; фінансове забезпечення реалізації регіональної стратегії; аналіз відповідності положень РСР Державній стратегії регіонального розвитку України; система моніторингу та оцінки результативності реалізації РСР, у тому числі індикатори результативності реалізації її цілей та завдань

* Система показників, необхідних для проведення аналізу стану розвитку регіону, визначається головним розробником. Для проведення аналізу стану розвитку регіонів пропонується використовувати показники, розраховані на одну особу населення, а також проводити їх порівняння з відповідними показниками суміжних регіонів та регіонів з однаковою типом економіки за класифікацією, визначеною Державною стратегією регіонального розвитку України.

- програми регіонального розвитку, які спрямовані на реалізацію передбачених регіональною стратегією завдань, конкретизовані в технічних завданнях на проекти регіонального розвитку, з визначенням орієнтовних обсягів і джерел їх фінансування, відповідальних виконавців та строків виконання;
- перелік технічних завдань на проекти регіонального розвитку, структурованих за програмами регіонального розвитку;
- систему моніторингу та оцінки результативності реалізації плану заходів, що містить перелік щорічних індикаторів (кількісних та/або якісних), які характеризують результативність реалізації програм регіонального розвитку та проектів регіонального розвитку, що реалізуються в рамках цих програм [52].

Виконання плану заходів здійснюється шляхом реалізації відібраних на конкурсній основі проектів регіонального розвитку, об'єднаних спільною метою в програми регіонального розвитку.

Згідно із системою прогнозних і програмних документів довгострокові прогнозні і програмні документи складаються на період понад п'ять років, де існує така закономірність: два чи три оперативні плани (ОП) в сукупності складають план дій (ПД), а два чи три плани дій – стратегічний план (СП). Саме за такою формулою ($СП = 2-3ПД = 4-6ОП$) доцільно перевіряти правильність складання стратегічного плану (фінансування, часовий проміжок тощо) для організації, регіону чи територіальної громади.

Програма – складник стратегічного плану організації, регіону, територіальної громади, у якій встановлено цілі програми, завдання, засоби (заходи), показники оцінки діяльності й асигнування [2]. З метою моніторингу використовуються такі показники [3].

Показники співвідношення «внесок/результат». Операційні цілі поділені на пріоритети і заходи. Вони досягаються шляхом використання різних засобів або ресурсів (фінансові, людські, технічні чи організаційні), які називаються внесками. Вимірюються за показниками внесків, за допомогою яких досягаються результати, що можуть бути як фізичними, так і фінансовими (наприклад, кілометри побудованих шляхів, кількість створених навчальних місць тощо).

Показники результативності. За допомогою цих показників вимірюється вплив на безпосередніх споживачів (наприклад, скорочення витрат часу на дорогу, зменшення витрат на користування транспортом або кількість слухачів, які успішно пройшли підготовку), що може бути як фізичним, так і фінансовим.

Показники впливу. Досягнення загальних цілей програми чи проєкту або їх результати справляє певний вплив (конкретний чи загальний). Такий вплив іноді стає відчутним через один-два роки після досягнення цілі або результату, є основою оцінки успіху цього процесу. Можна навести приклади такого впливу: конкретний вплив (наприклад, збільшення обсягів вантажних перевезень чи наближення рівня професіоналізму до вимог ринку праці); загальний вплив — це кінцева мета реалізації стратегічного плану (наприклад, створення робочих місць) [63].

Здійснення контролю є невід’ємним елементом планування регіонального розвитку та реалізації сформованих планово-управлінських рішень. Нормативно-правові засади щодо здійснення контролю за реалізацією планів розвитку регіону, території, громади визначено:

- Законом України «Про засади державної регіональної політики» (Верховна Рада України; Закон від 05.02.2015 № 156-VIII) — урегульовано періодичність моніторингу та залучені суб’єкти, вимога щодо публічності результатів, визначено необхідність затвердження КМУ Порядку моніторингу — ст. 23;
- Порядком проведення моніторингу для визначення територій депресивними — затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів та міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення для визнання територій депресивними» (Постанова від 02.03.2010 № 235);
- Методикою моніторингу та оцінки результативності регіональних стратегій та планів заходів з реалізації (Наказ Мінрегіонбуду від 31.03.2016 № 79 «Про затвердження Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації»);
- Порядком розроблення регіональних стратегій, планів заходів з реалізації та моніторингу і оцінки їх виконання (Постанова КМУ від 11.11.2015 № 932 «Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів»).

2.4. Проектний менеджмент в об'єднаній територіальній громаді: базові засади підготовки проектів

Сталий розвиток територій забезпечити неможливо без розуміння мешканцями територіальних громад шляхів розвитку в стратегічній перспективі та вміння керівництва громад перетворювати стратегічні плани на конкретні проекти, що розробляються й реалізуються за сучасними стандартами проектного менеджменту [26].

Відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики», проект регіонального розвитку визначається як комплекс взаємопов'язаних заходів для розв'язання окремих проблем регіонального розвитку, оформлений як документ за встановленою законодавством формою, яким визначаються спільні дії учасників проекту, а також ресурси, необхідні для досягнення цілей проекту протягом визначених термінів [49, ст. 1, п. 6].

У Настановах щодо управління якістю в проектах (Національний стандарт України) під проектом розуміється єдиний процес, який складається із сукупності скоординованих та контрольованих видів робіт з датами початку та завершення, виконуваний задля досягнення мети, що відповідає конкретним вимогам, і містить обмеження щодо строку, вартості та ресурсів [11].

З позиції наукової складової та розширення тлумачення терміна проект розглядається як тимчасова діяльність, спеціально спланованої для унікальних неповторних умов послідовності взаємозалежних подій з упровадження інновації для створення цінності, яка визначається гармонізованими вигодами для всіх зацікавлених сторін завдяки унікальній властивості продукту проекту в рамках досягнення місії соціально-економічної системи в умовах невизначеності, встановлених обмежень щодо часу, ресурсів та особливостей експлуатації продукту проекту [59].

Узагальнюючи дослідження, можна визначити основні («класичні») та додаткові (за різними джерелами) специфічні характеристики проекту (рис. 2.4).

На цей час в Україні поширюється практика реалізації проектів у сфері місцевого управління та розвитку. Очевидно, що проекти такого типу належать до проектів публічного сектору та мають значну специфіку порівняно з бізнес-проектами. Вони залежно від спрямування можуть забезпечувати як економічні, так і суто соціальні результати — вигоди територіальної громади, а саме:

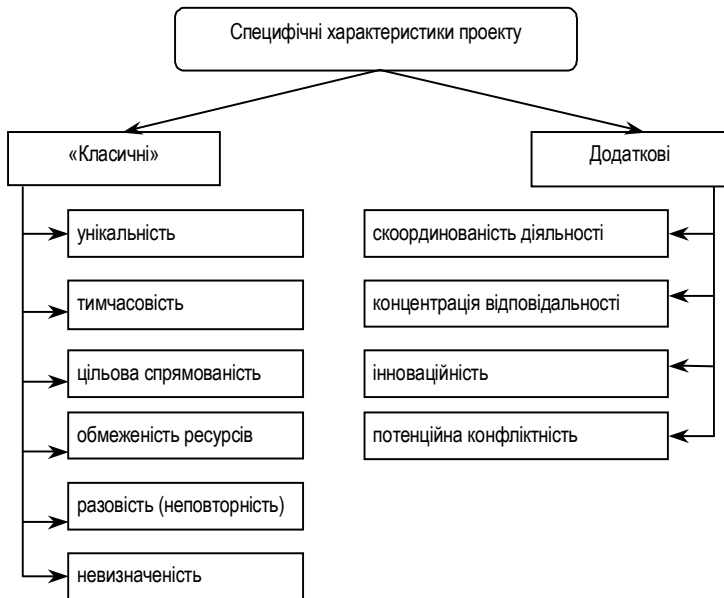

Рисунок 2.4 – Специфічні характеристики проекту

- мають бути спрямовані на реалізацію стратегічних пріоритетів розвитку території та досягнення соціально-економічних вигод територіальної громади;
- мають бути затверджені у складі проектної частини стратегії;
- повинні здійснюватися під егідою органу муніципального управління;
- повинні мати центри відповідальності в структурних підрозділах органу муніципального управління [70].

Пошук альтернативних джерел фінансування проектів, спрямованих на забезпечення розвитку територіальних громад, є спільною справою органів влади та управління і організацій, які зацікавлені в реалізації таких проектів, і вимагає підвищення рівня компетенції службовців та їх зацікавленості в отриманні результатів діяльності, спрямованої на задоволення потреб населення [66].

Сьогодні міжнародні фонди та організації за різними видами діяльності пропонують нашій державі фінансові можливості із залучення інвестицій у розвиток територій. Практика реалізації мікропроектів, які фінансуються за рахунок донорських коштів і які сприяли сталому

розвитку громади, відома в багатьох регіонах України. Проте здебільшого вони мають локальні ефекти й вирішують якусь вузьку частину проблем, що існують в громаді (наприклад, налагодження водопостачання; удосконалення системи накопичення, зберігання та сортування відходів; утеплення шкіл та дитячих садків тощо), сталий розвиток якої потребує стабільного надходження фінансових ресурсів, які не лише вирішуватимуть існуючі та попереджуватимуть майбутні проблеми, а й забезпечать розвиток громади та самостійність її існування.

Ключову роль у побудові ефективного проектного менеджменту об'єднаної територіальної громади має відігравати проектний відділ (офіс), що може мати різну структуру залежно від наявності людських ресурсів і їх компетенції. Методичне керівництво проектного відділу (офісу) може здійснювати професійний консультант зі стратегічного планування (регіональний менеджер). При цьому проектний відділ (офіс) може функціонувати у форматі робочої групи, складеної з відповідних фахівців громади.

Незалежно від обраної структури управління, основні завдання проектного відділу (офісу) слід групувати за такими напрямками діяльності:

- 1) завдання зі стратегічного планування розвитку території;
- 2) завдання із залучення інвестицій та управління проектами;
- 3) завдання з туризму і співробітництва громад, зокрема міжнародного;
- 4) завдання з промоції і маркетингу території [30].

Отже, у результаті проведеного дослідження узагальнено теоретичні підходи щодо формування ефективної системи проектного менеджменту в діяльності об'єднаної територіальної громади, сформульовано пропозиції щодо формування організаційно-функціональної структури стратегічного планування громади. Подальшого напрацювання потребують питання щодо механізмів реалізації проектного підходу в організацію виконання стратегічних планів розвитку як окремих територіальних громад, так і регіонів України.

Методичний інструментарій реалізації механізму інтегрованого управління в тріаді соціо-еколого-економічних чинників розвитку територій

3.1. Еколого-економічне управління як основа забезпечення сталого розвитку територій

Сформовані сьогодні в Україні засади екологічної політики [14] є досить амбітними та, на жаль, такими, що складно піддаються реалізації. Про це, зокрема, свідчать результати проведеної оцінки [42]. Сьогодні стає все більш очевидним, що без чіткого розуміння змісту екологічного управління, екологічної політики та пов'язаних із ними понять, марно сподіватися на вироблення конкретних, дієвих та ефективних механізмів їх реалізації.

Результатом наукових досліджень зарубіжних і вітчизняних вчених у різних галузях наук, зокрема Ф. Буттела, А. Мола, Р. Костанзи, Г. Дейлі та Дж. Бартолемеу, М. Хайера, Б. Буркинського, Т. Галушкіної та В. Реутова, О. Величко та Д. Зеркалова, Л. Жарової, О. Заржицького, Л. Кравцової, Л. Мельника, М. Реймерса, А. Садекова, В. Шевчука, Ю. Саталкіна та Г. Білявського, О. Шубалого тощо є визнання необхідності зміни вектору досліджень *від управління охороною навколишнього природного середовища до управління всім комплексом взаємозв'язків суспільства і природи*, що знайшло своє відображення у формуванні екологічного управління з акцентом на інтеграцію екологічної проблематики в усі інші сфери життя.

У зазначеному контексті постає проблема інтерпретації економічних та екологічних потоків, поєднання їх в єдину цілісність.

На наш погляд, *розглянуті як складова економічного, екологічні потоки набувають необхідної економічної сутності*. Це, у свою чергу, вимагає якомога повнішої, реальнішої оцінки природних благ, так само як і соціо-еколого-економічного профілю виробничо-технологічних продуктів, не з погляду їх дефіциту чи надлишку, а з погляду суспільної (такої, що забезпечує, підтримує, відновлює життя) цінності, а також відповідного екологічно орієнтованого удосконалення способу організації виробництва, господарювання та господарського механізму.

В умовах парадигми сталого розвитку екологічне бачення є домінантою суспільних відносин. Так, ефективність політики у сфері взаємодії соціальної системи з навколишнім середовищем значною мірою залежить від специфічних соціальних конструкцій, сформованих відносно класу цих проблем, адже соціальний та інституційний контекст реалізації політики значною мірою співвизначає її зміст [74, с. 6]. Отже, слід визнати *необхідність формулювання на національному рівні екологічної політики як сукупності ціннісних настанов*, зміст яких визначається законами екології, взаємодії природи та суспільства та ін., *яка, має бути реалізована у взаємопов'язаних процесах соціально-екологічного та еколого-економічного управління*.

Еколого-економічне управління можна розглядати як тип управління, який зосереджується на системі еколого-економічних відносин, що розглядається з позицій їх форм, змісту, організації та взаємозв'язку з метою забезпечення оптимального функціонування та розвитку соціо-економічних систем на тлі природних обмежень. Еколого-економічне управління постає як змістовна форма реалізації сукупності ціннісних настанов суспільства щодо природи в господарській діяльності в процесі досягнення цілей сталого розвитку. При цьому суспільні цінності та настанови, що становлять основу для формування системи та механізмів еколого-економічного управління, повинні розглядатися та формуватися в контексті сталого розвитку як сучасної наукової парадигми.

Принципи, що мають бути покладені в основу еколого-економічного управління, слід розглядати в контексті основних принципів екології [18]: взаємозалежності процесів та явищ, що визначає необхідність якомога повнішого відображення соціального й екологічного результату господарської діяльності в економічних категоріях; циклічності; співробітництва і партнерства; гнучкості; різноманіття та ін. Водночас можна визначити низку особливих рис, що характеризують еколого-економічне управління [21]:

- становлення еколого-економічного управління як інтегрованої функції управління соціально-економічними процесами, в яких природні умови, ресурси, антропогенні блага та праця поєднані в єдиному відтворювальному процесі;
- орієнтація на забезпечення циклічного характеру руху антропогенних благ в економічній системі та відповідності фізико-хімічних параметрів соціального метаболізму біогеохімічним циклам обертання матеріалів та енергії в природній системі;
- орієнтація на забезпечення добробуту та благополуччя населення в усій повноті чинників, що його формують, задоволення матеріально-духовних потреб, придатне для життєдіяльності природне середовище та ін.;
- формування необхідного простору параметрів, характеристики яких будуть достатньою інформаційною основою для реалізації еколого-економічного управління та досягнення поставлених цілей;
- формування ефективної системи еколого-економічного управління на різних рівнях ієрархічної організації соціально-економічного простору із розробленням відповідних організаційних структур, механізмів, методів та інструментів управління;
- вироблення оптимальних рішень в управлінні соціально-економічними системами з позицій єдності та взаємозалежності антропогенного й природного капіталу, повної оцінки та врахування вартості останнього під час прийняття рішень;
- забезпечення адаптивності та гнучкості еколого-економічного управління до динаміки зовнішнього середовища;
- соціо-культурний та знанневий імператив розвитку еколого-економічного управління;
- партисипативний характер еколого-економічного управління, що визначає важливість розвитку відносин взаємодії, комунікації, довіри, а також загального соціо-культурного простору їх реалізації, для формування інституційної спроможності управлінських структур забезпечувати досягнення поставлених цілей.

Резюмуючи, зауважимо, що формування механізмів управління соціо-економічними системами відповідно до принципів сталого розвитку слід здійснювати виходячи з біофізичної основи економіки та взаємозв'язку антропогенних та природних благ. Соціально-економічна система як частина природного цілого взаємодіє з елементами природної системи завдяки потоковоорганізованому руху матерії, енергії та інформації, параметри якого є соціально детермінованими,

визначаються способом організації виробництва та господарським механізмом. Досягнення цілей сталого розвитку вимагає розглядати економіку з екологічних позицій, формуючи механізми еколого-економічного управління. При цьому в центрі уваги має бути вся сукупність відносин, що організують (забезпечують) виробництво, розподіл, обмін та споживання антропогенних благ, ураховуючи те що останні є економічною реалізацією природного компонента. Необхідно перейти від розгляду суб'єктів та ресурсів до розгляду потоків та процесів, в яких вони поєднуються, зосереджуючись на способі їх організації у відтворювальному процесі загалом.

3.2. Критеріальні виміри та система оцінки соціо-еколого-економічних параметрів, що характеризують розвиток регіонів

Посилення нерівностей в умовах і результатах життєдіяльності населення регіонів незалежно від причин, які її викликають, призводить до наростання деструктивних процесів у суспільстві та перешкоджає досягненню цілей сталого розвитку як окремого регіону, так і країни в цілому, стає підґрунтям для збільшення діапазонів їх соціо-економічного розшарування. Формування методичних положень щодо проведення порівняльної оцінки використання потенціалу й ефективності економіки регіонів України повинно передбачати врахування основних відмітних властивостей, параметрів, ознак регіону як об'єкта дослідження. Отримання такої порівняльної оцінки дозволить виявити наявні переваги та недоліки в організації суспільного виробництва на конкретних територіях, які мають бути враховані при виборі перспектив економічного розвитку.

Формування системи збалансованих показників та визначення методики оцінки соціально-економічного розвитку регіонів досліджували у своїх працях Є. Кузькін [29], В. Шевцова [71], Ж. Науменко [39], Л. Матросова [31] та ін.

Відаючи належне теоретичній та практичній цінності наявних науково-прикладних напрацювань, слід вказати на необхідність удосконалення методичних підходів щодо комплексної системи оцінки ефективності функціонування регіонального ландшафту та критеріальних вимірів використання його економічного потенціалу, структурних змін у складі продуктивних сил регіонів.

Зауважимо, що на сьогодні існує багато видів оцінок (фінансова, екологічна, соціальна тощо), як і власне, процесів оцінювання (зовнішнє, внутрішнє, незалежне, часткове, узагальнене тощо). При цьому необхідно зазначити, що результати аналізу сукупності соціально-економічних показників регіонального розвитку показали, що кожна область України звітує про рівень економічного розвитку за своєю сукупністю показників, що унеможливує оцінку рівня її розвитку. Отже, задля удосконалення системи зведеної (інтегральної) оцінки ефективності функціонування регіонального ландшафту України в умовах невизначеності та нестійкості в межах визначення напрямів переходу від одного типу економічного розвитку регіону до іншого необхідно проаналізувати методики та напрацювання науковців світу й України зокрема.

Неоюхідно зазначити, що Міністерством економічного розвитку та торгівлі України в Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій соціального розвитку рекомендовано використовувати для економіко-статистичного аналізу такі показники: валовий регіональний продукт (ВРП) та його обсяги у розрахунку на одну особу. У національній доповіді «Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів» [62, с. 55] обґрунтовано доцільність і нагальність використання цих макроекономічних показників як базових для розроблення будь-якого типу програм, прогнозів чи стратегічних планів регіонального розвитку. Проте, за результатами соціо-економіко-статистичного аналізу, викладеного у доповіді, можна репрезентувати таке. Необхідно використати як оцінні параметри та задля визначення цільового орієнтиру соціально-економічного розвитку й інші макроекономічні виміри — такі, як: обсяг виробництва електроенергії за регіонами; ступінь зношеності основних виробничих засобів, прямі іноземні інвестиції в розрахунку на одну особу; обсяги імпорту та експорту промислової продукції за регіонами; техногенне забруднення територій; рівні регіонального людського розвитку за територіями держави та окремими областями; частка промислових підприємств у межах регіонів, що займалися інноваціями протягом останніх років; масштаби і, відповідно, обсяги утворення небезпечних відходів II–IV класів небезпеки за окремими регіонами держави; локалізація спеціалізованих місць задля перероби і схоронення небезпечних промислових відходів за регіонами тощо.

Узагальнюючи результати напрацювань науковців-регіоналістів [29; 31; 39; 71], можна дійти висновку, що єдиного підходу до інтегральної

(зведеної) оцінки економічного розвитку регіону поки що немає. У науковій літературі пропонуються дуже різні підходи та методи комплексного оцінювання рівня соціально-економічного розвитку регіонів, які, на думку окремих дослідників, є найбільш доцільними в певному конкретному випадку. При цьому необхідно зазначити, що найбільш доцільним прийомом дослідження економічного потенціалу регіону є порівняння. Так, цілісну та найбільш точну характеристику використання наявного економічного потенціалу регіону можна отримати шляхом порівняння його з ефективністю економіки регіонів. Метод порівняння дозволить отримати об'єктивну якісну та кількісну характеристику регіону.

З метою формування єдиного методичного підходу щодо визначення економічного розвитку регіону нами пропонується розглядати економічний потенціал в порівнянні з ефективністю економіки регіону. У цьому сенсі доцільним для розрахунку оцінки використання економічного потенціалу стає застосування таких статистичних показників, як: обсяг (вартість) основних засобів; інвестиції в основний капітал; чисельність наявного населення в даному регіоні; чисельність зайнятих працівників в економіці області; чисельність зайнятих працівників у наукових дослідженнях і розробках; щільність залізниць спільного користування; щільність автомобільних доріг із твердим покриття тощо. Для оцінки ефективності економіки регіонів доцільним стає використання таких питомих показників, як: трудоємність, фондоємність, зарплатоємність, енергоємність валового регіонального продукту. Визначення саме цих показників як основних зумовлюється розумінням регіону в тріаді «територія — система — економічний простір». Зазначені напрями дослідження можуть бути представлені різними показниками у вигляді індексів, питомих, відносних та порівняльних характеристик. При цьому важливе значення має мета дослідження економічного розвитку регіону, яка буде визначати методику та відбір відповідних показників.

По-перше, для встановлення порівняльної оцінки використання потенціалу регіону слід розрахувати питомі показники, виходячи зі значення досліджуваних показників щодо чисельності наявного населення, а потім — відносні показники, розраховані з урахуванням співвідношення значень питомих показників регіону до відповідних показників для всієї країни. Величини відносних показників для економіки України завжди дорівнюють одиниці. Якщо в якомусь регіоні має місце перевищення вибраного індикатора відносного потенціалу над одиницею (який дорівнює відносному показнику викори-

стання конкретного виду потенціалу по країні в цілому), то це свідчить про високий ступінь використання потенціалу регіону. Якщо ж даний індикатор виявляється менше одиниці, то використання відносного потенціалу такого регіону буде нижчим від загальнодержавного.

По-друге, для встановлення порівняльної оцінки ефективності економіки регіону на основі питомих показників (трудо-, фондо-, зарплато- та енергоємності) слід розрахувати відносні показники (розділені на значення цих самих показників для країни в цілому). Величини відносних показників ефективності економіки України завжди дорівнюють одиниці. Якщо в якомусь регіоні засвідчується перевищення вибраного індикатора відносного показника ефективності економіки над одиницею (який дорівнює ефективності економіки країни), тоді має місце низька ефективність економіки регіону. Якщо ж такий індикатор виявляється меншим від одиниці, то має місце висока ефективність економіки регіону.

По-третє, для кожної оцінки використання економічного потенціалу й оцінки ефективності економіки регіону визначаються зведені (інтегральні) показники відносного потенціалу та відносної ефективності розвитку регіонів. Вказані зведені (інтегральні) показники можуть розраховуватися як за видами відповідних оцінок окремих потенціалів за весь досліджуваний період часу, так і по всьому економічному потенціалу регіонів або ефективності регіонів за окремими роками. Як такий показник може прийматися середнє арифметичне (розраховується як частка від ділення суми отриманих відносних показників на їх кількість) або середнє геометричне (обчислюється як корінь n -го ступеня з утворення окремих відносних показників) даних відносних індикаторів.

Вибір варіантів розрахунків інтегральних (зведених) показників має залежати від цілей дослідження. Наприклад, якщо існує необхідність вибору загальної мети стратегії економічного розвитку регіону, то використовують зведені показники щодо всього економічного потенціалу; якщо ж визначається мета розвитку регіону за окремими напрямками, тоді використовують розрахунок інтегральних (зведених) показників за окремими видами потенціалів регіону. Важливою складовою економічного потенціалу є виробничий потенціал регіону, який може бути визначений з допомогою системи розрахунків, основу яких становлять зміни вартості основних засобів.

Для розрахунку видів економічного потенціалу регіонів України щодо чисельності наявного населення введено такі математичні

позначення: o_i – виробничий потенціал; i_i – інвестиційний потенціал; p_i – трудовий потенціал; s_i – науковий потенціал; r_i – щільність залізниць спільного користування; c_i – щільність автомобільних доріг із твердим покриттям; $i = \overline{(1, n)}$ – досліджувана область України.

Отже, відносні величини будуть дорівнювати:

$$k_1 = \frac{o_i}{O}, k_2 = \frac{i_i}{I}, k_3 = \frac{p_i}{P}, k_4 = \frac{s_i}{S}, k_5 = \frac{r_i}{R}, k_6 = \frac{c_i}{C}, \quad (3.1)$$

де O, I, P, S, R, C – відповідні показники по Україні в цілому.

Таким чином, інтегральний (зведений) показник економічного потенціалу регіону (Ep) буде обчислено за формулою 3.2:

$$Ep = \sqrt[6]{\prod_{i=1}^6 k_i}. \quad (3.2)$$

Далі аналогічно введемо математичні позначення для розрахунку ефективності економіки регіону щодо валового регіонального продукту: l_i – трудоемність; f_i – фондоемність; z_i – зарплатоемність; g_i^v – енергоемність по газу; g_i^w – енергоемність по вугіллю.

Відносні величини будуть дорівнювати:

$$m_1 = \frac{l_i}{L}, m_2 = \frac{f_i}{F}, m_3 = \frac{z_i}{Z}, m_4 = \frac{g_i^v}{G^v}, m_5 = \frac{g_i^w}{G^w}, \quad (3.3)$$

де L, F, Z, G^v, G^w – відповідні показники по Україні в цілому.

Отже, інтегральний (зведений) показник ефективності економіки регіону (Ee) буде обчислюватись за формулою:

$$Ee = \sqrt[5]{\prod_{i=1}^5 m_i}. \quad (3.4)$$

Наступним кроком дослідження є встановлення співвідношень спільних відносних показників використання економічного потенціалу й ефективності економіки регіонів.

Одержані аналітичні оцінки дозволяють формувати загальне уявлення про можливі перспективи розвитку регіонів. У зв'язку з цим виникає необхідність узгодженні відносних показників використання

економічного потенціалу й ефективності економіки регіонів. Пропонується така схема можливих співвідношень спільних відносних показників використання економічного потенціалу й ефективності економіки регіонів:

- у першому випадку, якщо інтегральний (зведений) показник використання економічного потенціалу регіону (E_p) менший від одиниці, а інтегральний (зведений) показник ефективності економіки регіонів (E_e) більше ніж одиниця, йдеться про несприятливі перспективи розвитку регіонів, оскільки і економічний потенціал, і ефективність його використання гірші за середні по країні;
- у другому випадку, якщо загальний відносний показник використання економічного потенціалу регіону (E_p) і загальний відносний показник ефективності економіки регіонів (E_e) більші за одиницю, розвитку регіону заважає низька ефективність;
- у третьому випадку, якщо загальний відносний показник використання економічного потенціалу регіону (E_p) більший ніж одиниця, а загальний відносний показник ефективності економіки регіонів (E_e) менше ніж одиниця, має місце найбільш вигідне поєднання чинників для розвитку регіонів;
- у четвертому випадку, якщо загальний відносний показник використання економічного потенціалу регіону (E_p) менше ніж одиниця та загальний відносний показник ефективності економіки регіонів (E_e) теж менше одиниці, необхідно підвищувати економічний потенціал регіону. При цьому для забезпечення переходу з одного виду розвитку до іншого необхідно, щоб дотримувалися основні параметри економічного розвитку. У табл. 3.1 відображено можливі чинники переходу від одного виду співвідношень відносних показників до іншого.

Коментуючи дані, наведені в табл. 3.1, додамо, що перехід від першого виду співвідношень показників до другого реально можливий лише за умови поліпшення інтегрального (зведеного) показника відносної ефективності, тобто нарощування економічного потенціалу регіону; до третього — при одночасній істотній зміні на краще обох цих показників, тобто нарощування економічного потенціалу регіону й підвищення його ефективності; до четвертого — лише за умови поліпшення інтегрального (зведеного) показника відносного потенціалу тощо.

У свою чергу, перехід від другого виду співвідношень показників до першого можливий у разі помітного погіршення інтегрального

Таблиця 3.1 – Можливі чинники переходу від одного до іншого виду співвідношень відносних показників (складено за [17])

Вихідні співвід-	Напрями розвитку регіонів			
	I	II	III	IV
$E_p < 1$, $E_e > 1$	X	Нарощування економічного потенціалу регіону	Нарощування економічного потенціалу та підвищення ефективності економіки регіону	Підвищення ефективності економіки регіону
$E_p > 1$, $E_e > 1$	Зниження економічного потенціалу регіону	X	Підвищення ефективності використання економічного потенціалу регіону	Зниження економічного потенціалу регіону при підвищенні ефективності економіки регіону
$E_p > 1$, $E_e < 1$	Погіршення економічного потенціалу регіону та зниження ефективності економіки регіону	Зниження ефективності економіки регіону	X	Погіршення економічного потенціалу регіону
$E_p < 1$, $E_e < 1$	Зниження ефективності використання економічного потенціалу регіону	Нарощування економічного потенціалу регіону при погіршенні його ефективності	Нарощування економічного потенціалу регіону	X

(зведеного) показника відносного потенціалу; до третього — за значного підвищення показника відносної ефективності економіки регіонів; до четвертого — у разі погіршення інтегрального (зведеного) показника відносного потенціалу й підвищення показника відносної ефективності економіки регіонів.

Перехід від третього виду співвідношень показників до другого можливий за істотного погіршення інтегрального (зведеного) показника відносної ефективності економіки регіонів; до першого — у разі одночасного погіршення обох цих показників; до четвертого — за істотного погіршення інтегрального (зведеного) показника відносного потенціалу регіону.

Перехід від четвертого виду співвідношень показників до третього можливий за реального підвищення інтегрального (зведеного)

показника відносного потенціалу; до другого — у разі реального підвищення інтегрального (зведеного) показника відносного потенціалу й зниження відносного показника ефективності економіки регіонів; до першого — за помітного зниження інтегрального (зведеного) показника відносної ефективності економіки регіонів.

Отже, порівняльна оцінка використання економічного потенціалу регіонів й ефективності економіки регіонів дозволяє виявити наявні переваги та недоліки в організації суспільного виробництва на конкретних територіях, які мають бути враховані при виборі перспектив відповідно до принципів сталого розвитку. Ураховуючи сформовані тенденції соціально-економічного розвитку регіонів, слід визнати необхідність оновлення інструментарію регулювання регіонального розвитку, зокрема, на основі врахування соціальної та екологічної складових як важливих з погляду досягнення цілей сталого розвитку територій.

3.3. Оцінка логістичного потенціалу в системі прийняття рішень щодо подальшого розвитку території

Ефективний розвиток окремого регіону потребує вдосконалення структурно-функціональної побудови сфери виробництва та обігу, зменшення втрат ресурсів у процесі ресурсоруку, підвищення якості товарів, робіт і послуг, а також збалансування виробництва з урахуванням ресурсного, людського, економічного потенціалу території. Це зумовлює доцільність застосування принципів логістики в регіональному управлінні.

Упровадження логістичного інструментарію в управлінні регіональним розвитком має на меті формування ефективних механізмів управління потоками товарно-матеріальних цінностей, послуг, транспорту, інформації, фінансових ресурсів тощо. Отже, підвищення економічного результату функціонування регіону безпосередньо пов'язане з формуванням та розвитком його логістичного потенціалу.

Раціонально побудована регіональна логістична система забезпечує оптимальний перебіг бізнес-процесів у регіоні, сприяє зростанню економічної активності, розвитку інновацій, збільшенню інвестиційної привабливості регіону. Усе це, зрештою, забезпечує покращення якості життя населення, сталого розвитку регіону.

Визначальною характеристикою рівня розвитку регіональної логістичної системи є логістичний потенціал регіону. Відповідно, визначення його складових та їх оцінка мають важливе значення з позицій розроблення стратегічних орієнтирів її розвитку.

Логістика сьогодні розглядається як інноваційний підхід, що забезпечує оптимізацію поточкових процесів в економічній діяльності за рахунок використання резервів організаційного вдосконалення. Безперечно, матеріальні, фінансові та інформаційні потоки, що сформовані на рівні окремого регіону, не становлять винятку та можуть бути об'єктом логістичного управління. Логістизація економічних відносин на регіональному рівні дозволяє з інноваційних позицій забезпечити вирішення таких ключових завдань регіонального управління [36]:

- вироблення оптимальної стратегії в регулюванні структурних пропорцій і матеріальних потоків суспільного виробництва;
- оптимізація матеріальних та пов'язаних із ними сервісних, фінансових, інформаційних потоків регіону.

Практична реалізація механізмів логістичного управління пов'язана з формуванням регіональної логістичної системи, що за своїм змістом становить собою організаційно-економічний механізм координації функцій з управління поточковими процесами [40]. Отже можна констатувати, що рівень розвитку регіону визначається рівнем розвитку регіональної логістичної системи. Однією з визначальних характеристик рівня розвитку регіональної логістичної системи є логістичний потенціал регіону. Як бачимо, ефективне управління регіоном на логістичних засадах потребує всебічного дослідження та оцінки його логістичного потенціалу.

Під *логістичним потенціалом регіону* розуміють можливості регіональної системи забезпечувати оптимальні параметри економічних потоків у просторі та часі на основі застосування логістичних методів управління. Критерієм оптимальності є мінімум суспільних витрат з управління економічними потоками.

Логістичний потенціал відображає потужність, можливості логістичної системи, що зумовлені зокрема й синергетичним ефектом (результат системної інтеграції) та повинен бути кількісно оцінений. Це, у свою чергу, визначає також необхідність дослідження логістичного потенціалу регіону з позицій його структурно-функціонального наповнення [19].

Оцінка передумов розвитку логістичного потенціалу конкретної території, як правило, визначаються просторовими параметрами

регіону (географічне розташування, природно-ресурсний потенціал тощо) та рівнем його соціально-економічного розвитку (спеціалізація, забезпеченість та використання трудових ресурсів тощо). Виокремлюють також й інфраструктурну складову, оскільки вона має вагоме значення з погляду забезпечення переміщення матеріальних потоків [5; 19; 23; 58; 68].

Водночас слід наголосити, що саме можливості системної інтеграції, які забезпечують оптимальне проходження матеріальних потоків регіону (тобто мінімум загальних витрат з управління матеріалопотоками), і визначають логістичний потенціал регіону. Ці можливості характеризуються розвитком інституційного середовища в регіоні.

Інституційна складова характеризує розвиток бізнес-середовища в регіоні, активність перебігу бізнес-процесів та забезпечує системну інтеграцію матеріалопровідних галузей регіону на засадах логістичного підходу. Певною мірою ця складова може бути непрямо охарактеризована кількістю зареєстрованих суб'єктів господарської діяльності, що функціонують у регіоні, оскільки їх кількість визначається такими інституційними факторами, як умови (складність) реєстрації та ведення бізнесу, доступність ринків тощо [19].

Отже, оцінка логістичного потенціалу регіону може бути здійснена за такими складовими: географічною, соціально-економічною, транспортною, інфраструктурною та інституційною (рис. 3.1).

Оцінку логістичного потенціалу регіону слід здійснювати в три етапи: підготовчий, аналітичний та підсумковий. На першому, підготовчому етапі необхідно здійснити вибір мети, завдань, напрямів та методів дослідження.

Метою аналізу та оцінки логістичного потенціалу регіону є комплексна оцінка рівня логістичного потенціалу та вироблення на цій основі стратегічних орієнтирів розвитку регіону. Основними завданнями оцінки визначено:

- вибір системи часткових показників оцінки логістичного потенціалу регіону;
- якісний та кількісний аналіз обраних показників;
- інтегральна оцінка логістичного потенціалу регіону.

Для оцінки обраних складових логістичного потенціалу використовуємо кількісні методи. Інтегральну оцінку слід здійснювати шляхом зведення різнопланових показників рівня розвитку окремих складових логістичного потенціалу регіону.

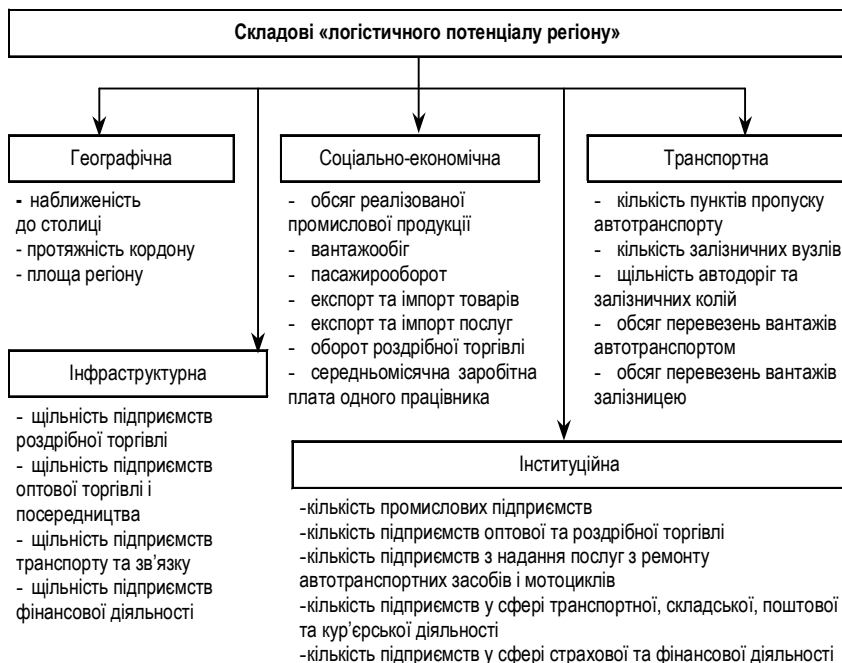

Рисунок 3.1 – Система показників для оцінки логістичного потенціалу регіону [19]

На другому етапі – аналітичному – здійснюємо оцінку логістичного потенціалу регіону шляхом розрахунку окреслених показників за обраними напрямками оцінки (рис. 3.1).

При цьому використовуємо такі формули для розрахунку часткових та інтегрального індексів рівня розвитку логістичної інфраструктури регіону.

$$X_{ij}^I = \frac{X_{ij}}{X_{m+1j}}, \quad (3.5)$$

$$X_{ij}^I = \frac{X_{m+1j}}{X_{ij}}, \quad (3.6)$$

де $i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n$, X_{m+1j} – j -й показник еталонного регіону (еталонний – це регіон з найкращим значенням показника з досліджуваної сукупності).

При цьому формула (3.5) використовується, коли еталоном є максимальне значення, а формула (3.6) – мінімальне. $Y_{ij} = 1 - X_{ij}$ – чим менше значення Y_{ij} , тим меншим є відхилення від еталона, тобто кращим є положення регіону відносно інших.

По кожній групі визначається система аналітичних показників, що деталізують окремі аспекти дії загальної групи. У результаті отримаємо сукупність аналітичних показників, стандартизація яких дозволить розрахувати часткові індекси для оцінки логістичного потенціалу регіону.

На третьому етапі – підсумковому – здійснюється розрахунок інтегрального показника рівня розвитку логістичного потенціалу регіону.

Інтегральний індекс розвитку логістичного потенціалу регіону (3.7):

$$I = \frac{\sqrt{E_g^2 + E_s^2 + E_T^2 + E_P^2 + E_o^2}}{5}, \quad (3.7)$$

де E_g, E_s, E_T, E_P, E_o – відповідно, розрахункові значення окремих часткових індексів за складовими логістичного потенціалу, відповідно, географічною, соціально-економічною, транспортною, інфраструктурною та інституційною.

Після здійснення розрахунку інтегрального показника рівня розвитку логістичного потенціалу регіону необхідно порівняти даний показник з іншими областями та зробити відповідні висновки. На основі аналізу рівня розвитку логістичного потенціалу регіону можна визначити особливості та рівень розвитку логістичної системи, виділити сильні та слабкі сторони розвитку логістичного потенціалу, порівнюючи його з іншими регіонами, та, відповідно, розробити стратегію розвитку адаптовану до потреб конкретного регіону, зокрема, у сферах, пов'язаних із забезпеченням ефективного товароруку.

3.4. Обґрунтування стратегії інноваційного розвитку територій відповідно до принципів «зеленої» економіки

Проблема формування механізму реалізації інтегрованого територіального управління в умовах переходу до сталого розвитку є комплексною і пов'язує в єдину систему як дослідження щодо змісту сталого розвитку територій, принципів, механізмів та засобів його реалізації, так і вивчення механізмів сприяння «зеленому» розвитку економіки

регіонів на інноваційних засадах, упровадження екологічних інновацій, а також інституційного середовища реалізації цих процесів на національному, регіональному та локальному рівнях.

«Еко-інновації» — це нові або удосконалені продуктові, технологічні, організаційні та маркетингові рішення, реалізація яких сприяє зниженню інтегрального екодеструктивного впливу з розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту при одночасному підвищенні економічної ефективності у сферах їхнього виробництва і споживання [16; 72]. Видові прояви еко-інновацій охоплюють широкий спектр екологічно чистих та безпечних товарів, чистих технологій виробництва, нових видів та форм організації бізнесу та соціальних взаємодій та ін.

Необхідно наголосити на тому, що результати окремих досліджень (наприклад, [16]) свідчать як про сформованість окремих ринків екологічних товарів в Україні, так і про достатню вмотивованість вітчизняних суб'єктів господарської діяльності щодо екологізації власної інноваційної діяльності.

Зокрема, статистичні дані за 2016 р. свідчать про те, що підприємства Сумщини є досить активними у впровадженні екологічних інновацій (маловідходних та ресурсозберігаючих процесів та технологій) є вищою (57% загальної кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації), порівняно із середнім в економіці значенням (32%). Разом з тим реалізовані ними «зелені» інноваційні технологічні процеси у 2016 р. порівняно з 2015 р. зменшилися більше ніж у 2 рази та становили 6,5% загальної кількості упроваджених маловідходних і ресурсозберігаючих технологій у країні (тоді як у 2015 р. — 24%) [38].

Наведені дані дають підстави дійти висновку щодо досить потужного інноваційного та еко-інноваційного потенціалу регіону, але недостатність уваги щодо реалізації екологічних інновацій [20].

Однією з необхідних умов розвитку «зеленої» економіки є системність реалізації еко-інновацій: вони повинні становити систему пов'язаних змін в усіх сферах вздовж ланцюжка формування споживчої вартості (видобування ресурсів - виробництво - транспортування та розподіл - споживання - утилізація), а також змін у зовнішньому щодо цієї системи середовищі замість локальних, точкових продуктових (процесних) інновацій на рівні окремих бізнес-одиниць [72].

Регіональна інноваційна система (РІС) становить собою сукупність економічних агентів і видів діяльності, ресурсне забезпечення

й інститути, а також зв'язки між ними, важливі для підвищення ефективності інноваційного процесу в регіоні. Ці компоненти визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови інноваційного процесу в регіоні та забезпечують розвиток інноваційної діяльності як на мікро-, так і на макрорівні [67].

Однією з основних складових регіональної інноваційної системи є інституційна. Роль інституцій у системі управління інноваційними процесами регіону є головною і полягає у визначенні: цілей та пріоритетів, програм, процедур, методик, а також стимулів та обмежень щодо здійснення інноваційної діяльності на рівні бізнес-одиниць та регіону в цілому. З погляду реалізації «зеленої» економіки інституційне регулювання інноваційних процесів повинно бути трансформоване як змістовно, так і організаційно в напрямі забезпечення взаємоузгодження цілей інноваційного розвитку з цілями «зеленого» розвитку регіональної соціо-еколого-економічної системи. Отже, особливості реалізації інноваційних процесів в регіоні та оцінка їх розвитку повинні становити основу для вироблення стратегії розвитку регіону в умовах переходу до «зеленої» економіки [20].

Аналіз загального стану регіональної соціо-еколого-економічної системи відповідно до цільових орієнтирів «зеленої» економіки та сталого розвитку передбачає дослідження:

- соціальних процесів та їх динаміки;
- стану природно-ресурсних об'єктів, їх якісних та кількісних змін;
- впливу господарського комплексу на стан навколишнього природного середовища та рівня залучення природних об'єктів у господарське використання;
- економічної динаміки регіонального розвитку, розвитку окремих галузей, чинників конкурентоспроможності регіону та ін.

На даному етапі слід визначити основні проблеми регіону, наявні можливості щодо їх розв'язання, зовнішні (національні, глобальні) обмеження та можливості щодо реалізації «зеленого» розвитку. У процесі аналізу може бути використаний широкий спектр як традиційних методичних підходів (екологічний аудит, SWOT-аналіз, спеціальні методи досліджень соціальних процесів), так і сучасних методик оцінки рівня реалізації «зеленої» економіки [79].

Перспективи вирішення комплексу попередньо визначених проблем можна розглядати з погляду сформованого еко-інноваційного потенціалу регіону (ЕІПР) – інтегрального показника, що ґрунтується на оцінці екологічності таких складових РІС [20]:

- ринкової (оцінка потенціалу ринків екологічно чистих товарів та послуг за сформованим платоспроможним попитом або можливостями його формування; доступність та привабливість ринків чистих та енергоощадних технологій; сформованість ринків вторинної сировини та технологій її переробки та ін.);
- наукової (наявність науково-дослідних установ, що здійснюють дослідження у сфері чистих технологій, ресурсо- та енергозбереження; якість кадрового забезпечення та матеріально-технічної бази наукових досліджень; кількість патентів у сфері «зелених» технологій; показники співпраці науково-дослідних установ та господарських суб'єктів у сфері чистих технологій, ресурсоефективності, охорони довкілля; кількість установ та ліцензований обсяг підготовки щодо фахівців у сфері чистих технологій та ресурсозбереження; залучення науковців до участі в розробленні проектів та програм в екологічній та соціальній сфері; витрати на дослідження у сфері «зелених» технологій; можливості та рівень трансферу технологій тощо);
- виробничо-інфраструктурної (ступінь зносу та політика оновлення матеріально-технічної бази виробництва і природоохоронної діяльності; частка екологічно чистої продукції та послуг у загальному обсязі валового регіонального продукту; рівень застосування «зелених» технологій виробництва; показники ресурсо-, енерго-, водо-, відходоємності виробленої продукції та їх динаміка; ступінь інтеграції виробничих процесів з метою підвищення ефективності використання ресурсів; питома вага екологічно чистих засобів транспортування в загальній їх кількості; ступінь розвитку інформаційних технологій управління транспортними засобами; еко-інноваційна активність і ефективність інноваційної діяльності організацій; вплив еко-інновацій на навколишнє середовище; рівень конкурентоспроможності інноваційних продуктів екологічно орієнтованих галузей та ін.);
- інституційної (відображення цілей зеленого розвитку в стратегії регіонального розвитку та програмних документах; питома вага екологічно орієнтованих громадських проектів та ініціатив у загальній кількості здійснених заходів; питома вага «зелених» проектів, профінансованих зі спеціального фонду обласного бюджету; умови фінансування та підтримки екологічних інновацій; вплив інноваційних процесів на економіку країни - соціально-економічні наслідки еко-інновацій; проведення міжнародних зіставлень з європейськими країнами та ін.)

Зважаючи на стан розвитку інноваційної складової, зокрема, її потенціал у реалізації «зелених» трансформацій економіки регіонального господарського комплексу, відповідних змін повинні набути стратегії регіонального розвитку. *Поділ регіонів за рівнем еко-інноваційного потенціалу може бути здійснений на основі зіставлення інтегральної оцінки рівня розвитку ЕІПР конкретного регіону з середніми значеннями в межах країни.*

Регіони з низьким рівнем ЕІПР у визначенні стратегічних пріоритетів, цілей розвитку господарського комплексу регіону та заходів з їх досягнення можуть застосовувати стратегію адаптації інноваційних процесів до цілей «зеленої» економіки, що орієнтується на випереджальні темпи економічного зростання завдяки інноваціям, які, утім, не належать до групи екологічних (через відсутність можливостей для їх розроблення та реалізації). Стратегічні цілі у сфері природокористування формулюються як недопущення зростання інтегрального екодеструктивного впливу виробничих процесів на одиницю суспільного сукупного продукту. У екологічній політиці підприємства приватного сектора орієнтуються на усунення наслідків забруднення. Діяльність органів влади спрямовується на формування умов для залучення зовнішніх технологій, міжрегіонального трансферу технологій, розвиток проектів фінансової та методологічної підтримки інноваційного розвитку (проекти міжнародної технічної допомоги), удосконалення освітньої системи та сприяння розвитку науково-дослідних установ. Пріоритетними сферами бюджетного інвестування повинні стати природоохоронні галузі та сприяння розвитку громадянського суспільства. Зрештою, реалізація цієї стратегії в середньотривалому періоді повинна сприяти формуванню достатнього фінансового ресурсу, а також створенню умов для підвищення ЕІПР.

Регіони із середнім рівнем ЕІПР можуть обрати стратегію розвитку «зелених» моделей виробництва та споживання в окремих, найбільш конкурентоспроможних галузях шляхом стимулювання еко-інноваційної діяльності бізнес-одиниць з боку регіональної влади за рахунок фінансування на засадах державно-приватного партнерства проектів, що мають міжгалузевий характер та уособлюють найбільш важливі екологічні проблеми регіону (поводження з відходами, оновлення систем та мереж житлово-комунального господарства, озеленення територій, оновлення транспортного парку та ін.), надання пільг зі сплати місцевих податків та зборів, податку на землю, передавання для здійснення господарської діяльності майна, що перебуває

у власності комунальної громади на пільгових засадах та ін. Результатом реалізації цієї стратегії є сприяння більшому розповсюдженню екологічних інновацій у господарській сфері, забезпечення інвестиційної привабливості регіону, підвищення його конкурентоспроможності, посилення рівня розвитку складових ЕІПР.

Для регіонів з високим ЕІПР стратегія регіонального розвитку може бути сформульована як *стратегія «зеленого», сталого розвитку регіону*. Для цієї стратегії характерним є орієнтованість розвитку всіх галузей на впровадження радикальних еко-інновацій: чистих та енергозберігаючих технологій, нових бізнес-моделей, що забезпечують дематеріалізацію економічного розвитку. При цьому передбачається спрямованість зусиль на формування нових «зелених» ринків, галузей та бізнес-моделей та поширення еко-інновацій на всі регіони країни через процеси міжрегіональної взаємодії та співпраці.

Трансформація інституційного регулювання інноваційної діяльності вимагає й відповідної зміни принципів його організації [22]:

- децентралізації владних повноважень та фінансового регулювання, зниження рівня корумпованості, а також підвищення якості державного управління та відповідних документів у системі «влада вищого рівня – регіональна влада»;
- упровадження партнерської моделі співпраці, побудованої на довірі до владних інститутів, забезпечення прозорості прийняття рішень щодо розвитку регіону та окремих сфер, підвищення інформаційної відкритості та інформативності регіональних інформаційних ресурсів у системі «влада – бізнес»;
- сприяння розвитку громадських ініціатив, упровадження соціальних (громадських, *grassroots*) інновацій, забезпечення повноцінного доступу до адміністративних та соціальних послуг у системі «влада – громада».

Розглядаючи соціальні інновації як засіб сприяння розвитку «зеленої» економіки в регіонах України, можемо окреслити низку пріоритетних для впровадження низових інновацій сфер суспільно-громадського життя та галузей:

- житлово-комунальне господарство (теплоенергетика, перехід на альтернативні види палива та енергії);
- поводження з відходами, зокрема, із небезпечними компонентами побутових відходів;
- озеленення та благоустрій територій;
- поширення екологічно чистих способів та засобів транспортування та ін.

Реалізація «зелених» ініціатив у цих сферах, на наш погляд, цілком здатна запустити ланцюгову реакцію та сприяти екологізації виробничих процесів в інших галузях. При цьому серед факторів, які визначають потенціал соціальних інновацій у вирішенні екологічних завдань, можна виділити активну залученість молоді до соціальних мереж Internet-простору і налаштованість українського суспільства на зміни та розвиток (волонтерський рух, громадські акції, благодійність) та ін. Серед стримувальних чинників виділимо, передусім:

- брак достатніх знань (обізнаності з екологічними проблемами і засобів їх розв'язання) та низьку екологічну культуру населення;
- недостатню згуртованість громадян у вирішенні спільних проблем;
- бюрократичні перепони (низька ефективність механізмів громадського контролю за діяльністю підприємств, установ та організацій);
- відсутність належної правової та консультативної підтримки щодо діяльності соціальних груп.

З погляду сприяння розвитку соціальних інновацій в екологічних сферах необхідним є забезпечення становлення соціальних груп дій як рівноправних учасників процесу прийняття та реалізації рішень, важливих у плані соціо-еколого-економічної ефективності функціонування району, населеного пункту, регіону тощо. Розглядаючи необхідність входження соціальних груп дій у певне правове поле, слід також вказати на те, що в цьому разі існує ризик втрати «новаторства», простоти, автономності, автентичності соціальних взаємодій та створення звичайних громадських організацій, які за адмініструванням втрачають сенс свого існування та перетворюються на формальні бюрократичні структури, потреба в яких виникає в міру погодження ними тих чи інших владних рішень, які не завжди відповідають інтересам громади. Таким чином, за необхідності інституційного врегулювання діяльності соціальних груп задля ефективного вирішення екологічних завдань слід також акцентувати увагу на пріоритетності екологічного виховання та освіти, сприянні громадянській активності через інформаційні (мережні) проекти, організаційну, правову та консультативну підтримку з боку владних структур щодо залучення фінансових ресурсів для реалізації соціально-екологічних проектів.

3.5. Системна модель взаємодії аграрних підприємств та сільських територій у контексті сталого розвитку

Реформа децентралізації, яка впроваджується в Україні, дала новий поштовх до розвитку сільських територій. Суть реформи полягає в спроможності самостійно вирішувати питання місцевого розвитку за рахунок власних ресурсів. Відповідно, перед новоутвореним об'єднаними територіальними громадами (ОТГ) виникає можливість сформувати систему управління, яка б забезпечувала перспективи розвитку території не лише з позиції соціально-економічної ефективності, а й з дотриманням принципів сталого розвитку орієнтованих на інтерес майбутніх поколінь. Цілі сталого розвитку, які були затверджені у 2015 році на саміті Організації Об'єднаних Націй, є тим базовим орієнтиром, що визначає перспективні напрями розвитку як усього світу, так і конкретно України і, зокрема, сільських територій. У той самий час потрібно говорити, що всі ОТГ не зможуть розвиватися одними темпами за однією схемою, відповідно в кожній територіальній одиниці мають бути визначені конкретні конкурентні переваги, що забезпечать можливості сталого розвитку. Ураховуючи традиції господарювання в українському селі, саме сільське господарство є ключовою галуззю яка має брати участь у забезпеченні сталого розвитку території, у межах якого воно здійснюється. Пошук та оптимізація зусиль задля активізації конкурентних переваг території має бути в пріоритеті діалогу менеджменту ОТГ та суб'єктів підприємницької діяльності і саме на конкурентних засадах, у синергічному поєднанні всіх складових ресурсного потенціалу має будуватися територіальна громада нового типу.

В умовах активізації соціальних та інституційних перетворень вивчення питань, пов'язаних із переходом до сталого економічного розвитку, здається першорядним і стратегічним напрямком наукових досліджень та розвитку. Поглиблення глобальних економічних, соціальних та екологічних проблем зумовлює побудову мотиваційних механізмів, метою яких є пошук принципово нових підходів до аналізу причин кризи, а також економічних моделей та інструментів для її подолання. На думку дослідників Попкової О. та ін. [76, с. 219], абстрактна сучасна модель сталого розвитку території, яка може бути легко реалізована на практиці, надзвичайно необхідна для регіонів, що розвиваються, у тому числі й для України. Сільські території об'єктивно мають брати участь у цих процесах.

У своїх дослідженнях ми використовуємо трактування поняття «сільська територія», запропоноване італійськими дослідниками М. Ланфранчі та К. Гіанетто [75, с. 219], що означає територію, яка характеризується низькою щільністю населення та змішаним типом економіки, де поряд із сільським господарством існують також інші господарські види діяльності — такі, як ремесла, туризм та промислові об'єкти малого й середнього бізнесу. Така інтеграція різних видів економічної діяльності, як правило, сприяє збалансованості та дбайливому ставленню до навколишнього середовища. Для досягнення сталого розвитку сільського господарства в межах сільських територій необхідно не порушувати цей баланс, намагаючись будь-якою ціною досягти економічного зростання шляхом участі в ринкових відносинах на конкурентних засадах. Для того щоб розвиток сільського господарства вважався сталим, керівникам вітчизняних агроформувань необхідно не лише намагатися покращити економічні показники, а й прагнути забезпечити соціально-економічний розвиток сільських територій, ураховуючи що добробут суспільства вимірюється більш високими стандартами життя.

Говорячи про сталий розвиток сільських територій, необхідно в першу чергу стимулювати діяльність малих та середніх агроформувань у сільській місцевості шляхом створення сприятливих конкурентних умов для розвитку їх бізнесу. Системна модель взаємодії малого бізнесу в сільській місцевості та аграрних підприємств зображена на рис. 3.2.

У цілому, коли йдеться про побудову середовища сталого розвитку сільських територій, мають бути визначені основні засади реформування економіки та державного регулювання в аграрній сфері та побудови конкурентного середовища й розроблені (доопрацьовані) стратегії розвитку конкретних галузей сільського господарства. При розробленні цих документів має бути врахована низка позицій, які забезпечать більш швидке досягнення цілей сталого розвитку.

По-перше, пріоритетною має бути реалізація екологічно обгрунтованих систем ведення аграрного виробництва та впровадження адаптованих до локальних та природно-кліматичних умов технологій, зокрема технологій точного землеробства.

По-друге, пріоритетом державної політики має бути розвиток органічного виробництва, тобто сільськогосподарської діяльності із застосуванням біологічних методів захисту рослин та оптимальним використанням мінеральних добрив. На державному та регіональному рівні з допомогою програм стимулювання необхідно мотивувати

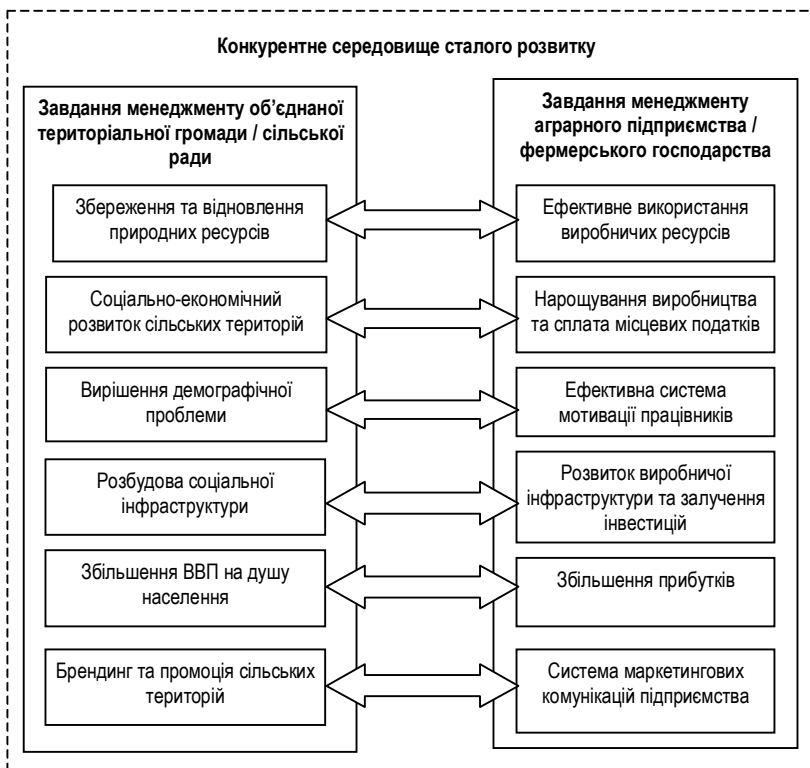

Рисунок 3.2 – Модель взаємодії аграрних підприємств та сільських територій у процесі переходу до концепції сталого розвитку (авторська розробка)

агровиробника до застосування не хімічних, а мікробіологічних засобів захисту рослин.

По-третє, докорінно має змінитися державний контроль за реалізацією заходів щодо підвищення родючості ґрунтів та продуктивності орних земель за умови зменшення їх площі. Зокрема, це стосується діяльності великих аграрних формувань у частині дотримання сівозмін та збереження якості ґрунтів. І в такому разі функція контролю має бути не лише в центральних контрольних, а й місцевих органах влади, на території яких розміщені посіви.

По-четверте, необхідно змінювати в суспільстві філософію ставлення до села не лише як зони сільського господарства, а й як зони

комфортного проживання, у тому числі й шляхом сприяння розвитку екологічно збалансованих сільських поселень. І це нерозривно пов'язано з розвитком інфраструктури.

Отже, сталий розвиток сільських територій нерозривно пов'язаний із формуванням сталого вітчизняного сільського господарства на конкурентних засадах. Базову роль у цьому процесі відіграють саме невеликі та середні агроформування, оскільки вони є основними наповнювачами місцевих бюджетів та відповідають за розвиток соціально-економічної сфери села. Відповідно, у державі мають бути створені конкурентні умови для розвитку малого аграрного бізнесу.

Розгортання в Україні процесів децентралізації та реформування адміністративно-територіального устрою актуалізує проблему формування та розвитку відповідного концептуально-методологічного базису та організаційно-економічних засад побудови систем локального управління територіями, здатних забезпечити ефективне досягнення цілей сталого розвитку окремих громад, регіонів та країни в цілому. У цьому контексті трансформація змісту повноважень, кола завдань, рівня відповідальності органів місцевого самоврядування зумовлює й необхідність відповідної зміни характеру управлінського впливу, змісту управлінської діяльності та форм її реалізації, що знайшло своє відображення в концепції територіального управління. Переваги даної концепції полягають у забезпеченні комплексного, сталого розвитку територій з урахуванням їхньої специфіки; у сприянні зростанню ефективності локальної, регіональної та національної політики. Разом з тим потребують більш глибоких досліджень механізми реалізації інтегрованого територіального управління в Україні з огляду на соціо-культурні, політичні, ресурсні чинники, в умовах дії яких відбувається процес становлення громад нового типу.

Соціально-економічний розвиток об'єднаних територіальних громад у подальшому може відбуватися за різними сценаріями. За одним із варіантів держава відіграватиме незначну роль у підтриманні соціально-економічного розвитку територій, новостворені об'єднані територіальні громади йтимуть шляхом саморозвитку. У такому разі території швидкими темпами втрачатимуть культурну, соціальну та економічну інфраструктуру, відбуватимуться зниження їх конкурентоспроможності, деградація соціального потенціалу. Такий варіант цілком імовірний за умови недостатнього державного фінансування та відсутності активної державної регіональної політики.

Другий варіант передбачає реалізацію адміністративно-територіальної реформи шляхом децентралізації владних повноважень, яка буде спрямовуватися переважно на підтримку територіальних громад і не націлена на ефективне використання їх продуктивних сил. Політика вирівнювання спрямована на досягнення лише певної рівноваги між територіальними громадами і не націлена на їх соціально-економічний розвиток. Відсутність ефективного інструментарію державної регіональної політики, з високою часткою ймовірності, може призвести до значної диференціації розвитку населених пунктів у межах об'єднаної територіальної громади. За умови реалізації такого варіанту відбуватиметься посилення поляризації регіонального ландшафту України, наростатимуть деструктивні процеси в суспільстві, що призведе до загострення проблеми інтеграції нашої держави в європейський та світогосподарський простір.

Третій варіант полягатиме в запровадженні децентралізації управління територіями шляхом формування об'єднаних територіальних громад, здатних ініціювати та впроваджувати власні ініціативи у взаємодії з місцевими органами влади та іншими зацікавленими партнерами. Відбуватиметься підвищення адаптивності населення до потреб ринку праці, що відобразиться на удосконаленні системи підготовки та перепідготовки молоді до умов регіонального ринку праці. Забезпечення покращення професійних навичок і знань представників органів місцевого самоврядування сіл, селищ та об'єднаних територіальних громад сприятиме забезпеченню сталого соціально-економічного розвитку територій та вирішенню місцевих проблем у сфері енергозбереження, водопостачання, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, розвитку сільськогосподарських та обслуговуючих кооперативів, шляхом реалізації мікропроектів регіональними менеджерами громад.

Такий сценарій надасть можливість удосконалити систему регіонального управління, активізувати участь громадськості в процесах формування та реалізації державної регіональної політики, підвищити спроможність територіальних громад та побудови ефективної системи територіальної організації господарства, активізувати ініціативність та відповідальність територіальних громад сіл, селищ, розширити сферу прикладання праці, збільшити доходи сільського населення і доступність базових послуг, нормалізувати демографічну ситуацію на переважній частині сільських територій.

Для розв'язання проблеми пропонується останній варіант як такий, що найбільше відповідає викликам реалізації адміністративно-

територіальної реформи та інтересам сільського населення і суспільства в цілому. На виконання даного сценарію і розроблені пропонувані методичні рекомендації.

Висновки і результати, одержані в процесі дослідження, можуть бути зведені до такого.

1. Встановлено, що забезпечення результативності та ефективності здійснюваних реформ вимагає чіткого розуміння мети, змісту та сутності необхідних трансформацій з тим, щоб формувати відповідні дієві механізми їх реалізації. Досліджений кризь призму характерних рис територіального розвитку та управління цим процесом територіальний підхід постає як квінтесенція просторового, локально-зорієнтованого, територіально-специфічного розуміння процесів розвитку соціо-економічних систем та сформованої в такий спосіб управлінської компоненти. При цьому особливого значення набуває здатність інституцій адаптуватися до динаміки зовнішніх умов, поєднана в єдине ціле з розумінням ступеня відповідності застосовуваних механізмів управління специфічним особливостям територій. Сучасна вітчизняна регіональна політика повинна будуватися на органічному поєднанні визнаних європейською спільнотою принципів і стандартів (концентрація фінансових ресурсів у регіонах, партнерство і прозорість у прийнятті рішень та координація інтересів всіх учасників суспільних відносин) із виробленням власних важелів і механізмів ефективного регулювання розвитку територій, заснованих на розумінні рис національної ідентичності, традиціях взаємодії тощо. Отже, реалізація територіального управління в контексті сталого розвитку вимагає як змістовної, так і організаційної трансформації існуючих практик локального та регіонального менеджменту в Україні.
2. Визначено, що в плані організаційного аспекту розвитку інтегрованого територіального управління важливим є формування параметричного простору, у якому має бути відображена вся повнота та комплексність відносин у соціо-господарському просторі території. Так, інформаційне забезпечення реалізації інтегрованого територіального управління формує система критеріїв оцінки ефективності функціонування регіонального ландшафту, яка, на відміну від сучасної практики, базується на визначенні агрегованих показників сталого розвитку. Порівняльна оцінка використання економічного потенціалу й ефективності економіки регіонів дозволяє виявити наявні переваги та недоліки в

організації суспільного виробництва на конкретних територіях, які мають бути враховані при обґрунтуванні та виборі можливих альтернатив подальшого розвитку.

3. Обґрунтовано, що забезпечення сталого розвитку територіальних систем розглядається крізь призму формування взаємопов'язаних механізмів соціально-екологічного та еколого-економічного управління. Новий вимір механізмів еколого-економічної політики слід розглядати, виходячи з парадигми сталого розвитку та застосовуючи інструментарій системних досліджень: у центрі уваги повинна бути вся сукупність відносин, що виникають у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ, ураховуючи що останні є економічною реалізацією природної компоненти. Тим самим, еколого-економічне управління трактується як тип управління, що зосереджується на системі еколого-економічних відносин, які розглядаються з позицій їхніх форм, змісту, організації та взаємозв'язку з метою забезпечення оптимального функціонування та розвитку соціо-економічних систем на тлі природних обмежень.
4. Встановлено, що реалізація процесів децентралізації в Україні відбувається досить динамічно. За дворічний період реформи майже третина рад базового рівня сформували об'єднані територіальні громади (ОТГ), у цьому процесі охоплено 14% населення України. Проведена оцінка фінансової спроможності окремих ОТГ дозволила виявити позитивну динаміку впровадження фінансової децентралізації. Крім того, встановлено, що покращення фінансового забезпечення ОТГ випереджає загальну динаміку місцевих бюджетів базового рівня. Водночас перед громадами постають нові завдання — самостійно визначати напрями подальшого розвитку в довгостроковій перспективі. Це надає стратегічного характеру управлінській діяльності та визначає необхідність формалізації процесу розробки стратегічного плану соціально-економічного розвитку громади, у якому комплексність і цілісність стратегічного планування є визначальними рисами.
5. Орієнтири стратегічного менеджменту в територіальній площині повинні розглядатися з позицій забезпечення інноваційного характеру соціально-економічних процесів. Оцінка логістичного потенціалу регіону надає можливість визначати переваги та слабкі місця системи ресурсоруху територій з тим, щоб на цій основі формувати відповідну стратегічну поведінку в національному економічному просторі. На основі оцінки еко-інноваційного

потенціалу регіону — показника, що поєднує в собі ринковий, виробничо-інфраструктурний, науковий та інституційний виміри, з метою забезпечення сталого, інноваційно спрямованого розвитку території може бути обрана стратегія адаптації до цілей «зеленої» економіки, стратегія розвитку «зелених» моделей виробництва в окремих галузях господарського комплексу, стратегія сталого розвитку. Реалізація інноваційно спрямованої моделі розвитку територій вимагає й відповідної зміни принципів регулювання інноваційних процесів на основі: децентралізації; упровадження партнерської моделі співпраці; сприяння розвитку громадських ініціатив, соціальних («grassroots») інновацій. При цьому важливим є становлення соціальних груп дій як рівноправних учасників процесу прийняття та реалізації рішень, важливих з погляду соціо-еколого-економічної ефективності функціонування територіальної системи.

6. У контексті цілей та завдань сталого розвитку стає очевидною необхідність забезпечення однорідності територіального соціо-господарського простору (урбанізованих та сільських територій), а також урегулювання функціонування територіально-галузових комплексів відповідно до принципів сталого розвитку. Встановлено, що з погляду сталого розвитку сільських територій необхідно в першу чергу стимулювати діяльність малих та середніх агроформувань у сільській місцевості, а не менш важливою також є необхідність формування в суспільстві філософії ставлення до села як до зони комфортного проживання, у тому числі шляхом сприяння розвитку екологічно збалансованих сільських поселень.

Отже, сформоване теоретико-методичне підґрунтя реалізації інтегрованого територіального управління в умовах переходу до сталого розвитку дозволило поглибити наукові підходи до розроблення практичних механізмів його імплементації на рівні окремих територій. До таких механізмів, передусім, належить впровадження системи інформаційно-аналітичного супроводу та підтримки процесу прийняття управлінських рішень, що дозволить виражено підходити до визначення векторів подальшого розвитку територій, добору методів та інструментарію управління з урахуванням внутрішнього потенціалу.

Практична імплементація наведених у рекомендаціях теоретико-методичних положень сприятиме удосконаленню практики локального управління, спрямованої на забезпечення сталого розвитку територій на засадах самодостатності, інноваційності, ресурсної та інституційної ефективності.

Список використаних джерел

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» / Національний інститут стратегічних досліджень. — К. : НІСД, 2015. — 684 с.
2. Афонін Е. А. Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навчальний посібник / Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала. — К. : НАДУ, 2010. — 300 с.
3. Бережний Я. Стратегічне планування в державному управлінні та енергетиці / Я. Бережний // ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». — К., 2014 (за підтримки проекту USAID).
4. Відомості Верховної ради України зі змінами. — 2016. — № 43. — С. 42.
5. Герасимчук З. В. Стратегічні пріоритети розвитку регіональних логістичних систем [Електронний ресурс] / З. В. Герасимчук. — Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11985/1/97.pdf>.
6. Данько Ю. І. Інноваційні підходи до забезпечення конкурентоспроможності малих аграрних підприємств / Ю. І. Данько // Проблеми економіки. — 2016. — №. 3. — С. 153—158.
7. Дегтярьова І. О. Принципи нової державної регіональної політики України [Електронний ресурс] / І. О. Дегтярьова // Теорія і практика державного управління. — Вип. 3 (26). — Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.cgiirbis_64.exe.
8. Декларация по регионализму в Европе [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.aer.eu/fileadmin/user.upoand/PressComm/Publications/Declaration Regionalism/dam/110/ru/DR_RU.
9. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>.
10. Децентралізація. Місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад. Фінансово-аналітичні матеріали [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://despro.org.ua/despro/Local%20Budgets%20of%20ACs.pdf>.
11. ДСТУ ISO 10006:2005 (ISO 10006:2003, IDT) Національний стандарт України. Системи управління якістю. Настанови щодо управління якістю в проектах (3.5) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://metrology.com.ua/download/iso-iec-ohsas-i-dr/61-iso/281-dstu-iso-10006-2005>.

12. Европейская хартия местного самоуправления // Народный депутат. — 1993. — № 11. — С. 3–7.
13. Забезпечення системного підходу до реформування адміністративно-територіального устрою України: Аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1822>.
14. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р» від 21 грудня 2010 року № 2818-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
15. Їжа М. М. Трансформація регіональної політики ЄС: Висновки для України [Електронний ресурс] / М. М. Їжа. — Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua>.
16. Ілляшенко С. М. Аналіз ринкових можливостей і потенціалу інноваційного розвитку організації на базі екологічних інновацій / С. М. Ілляшенко // Менеджмент і маркетинг інновацій. — 2012. — № 3. — С. 229–241.
17. Казанцев С. В. Сравнительный анализ потенциала и эффективности экономики российских регионов / С. В. Казанцев // ЭКО. — 2002. — № 7. — С. 62–76.
18. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Фритьоф Капра ; пер. с англ. ; под ред. В. Г. Трилиса. — К. : София ; М. : ИД «София», 2003. — 336 с.
19. Коблянська І. І. Логістичний потенціал регіону: сутність і методичний підхід щодо його оцінювання / І. І. Коблянська, Н. О. Рибалко, О. В. Міщенко // Вісник СумДУ. Серія «Економіка і менеджмент». — 2015. — № 2. — С. 23–30.
20. Коблянська І. І. Інновації як основа стратегії регіонального розвитку в умовах переходу до «зеленої» економіки / І. І. Коблянська // Механізм регулювання економіки. — 2015. — № 4. — С. 17–28.
21. Коблянська І. І. Онтологічна характеристика соціо-еколого-економічних взаємодій як основа для формування управлінських механізмів у цій сфері / І. І. Коблянська // Економіка і суспільство. — 2017. — № 13.
22. Коблянська І. І. Соціальні інновації як засіб сприяння розвитку «зеленої» економіки в Україні // Технологии XXI века: Сборник тезисов по материалам 22-й международной научной конференции (12–17 сентября 2016 г.). — Сумы : СНАУ, 2016. — Ч. 2. — С. 124–126.
23. Ковальська Л. Л. Формування та розвиток логістичної інфраструктури регіону / Л. Л. Ковальська, Б. Р. Савка // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2012. — № 749. — С. 410–416.
24. Концепція державної регіональної політики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=895.
25. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Рішення Кабінету Міністрів України № 333-р від 01.04.2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>.

26. Костюкевич Р. М. Проектне управління в системі стратегічного планування об'єднаних територіальних громад [Електронний ресурс] / Р. М. Костюкевич, О. М. Мандзюк // Управління розвитком складних систем. — 2016. — Вип. 26. — С. 74–82. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Urss_2016_26_12.
27. Крымов В. Стратегические ориентиры в управлении социально-экономическим развитием региона / В. Крымов // Федерализм. — 2008. — № 3. — С. 59–76.
28. Кудіна В. О. Використання у вітчизняній регіональній політиці європейського досвіду регулювання розвитку територій [Електронний ресурс] / О. В. Кудіна. — Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/5/05.pdf>.
29. Кузькін Є. Ю. Формування системи показників, які характеризують економічний розвиток регіону [Електронний ресурс] / Є. Ю. Кузькін, М. М. Новікова. — Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/1188/1/Є.Ю.КУЗЬКІН~4oodpi.pdf>.
30. Мамонова В. В. Удосконалення організаційної структури стратегічного планування розвитку міст [Електронний ресурс] / В. В. Мамонова, М. О. Троян // Теорія та практика державного управління. — № 2 (57). — 2017. — Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-2/doc/3/02.pdf>.
31. Матросова Л. М. Аналіз методик оцінки соціально-економічного розвитку регіонів [Електронний ресурс] / Л. М. Матросова, Л. О. Пруднікова // Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
32. Медвідь В. Ю. Визначення основних обов'язкових вимог щодо формування механізму реалізації стратегії регіонального розвитку / В. Ю. Медвідь // Статистичне та експертно-аналітичне забезпечення управління сталим розвитком економіки і соціальної сфери : монографія / [за ред. В. Г. Маргасової]. — Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет, 2017. — С. 384–396.
33. Медвідь В. Ю. Економічна діагностика параметрів регіонального розвитку / В. Ю. Медвідь, В. В. Храпкіна // Вісник Сумського національного аграрного університету. — № 4 (71). — 2017. — С. 86–91.
34. Мельничук А. Децентралізація влади: реформа № 1 [аналітичні записки] [Електронний ресурс] / А. Мельничук, П. Остапенко. — Режим доступу : <https://www.prostir.ua/wp-content/uploads/2016/12/Аналітичні-записки-Децентралізація-реформа-№1.pdf>.
35. Методика формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів від 8 квітня 2015 року № 214 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-p>.
36. Мішенін Є. В. Логістичні основи сталого соціально-економічного розвитку регіону / Мішенін Є. В., Коблянська І. І. // Вісник Сумського національного аграрного університету. — № 5 (60). — 2014. — С. 3–8. — Серія «Економіка і менеджмент».

37. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування (станом на 08.09.2017) Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/infographics/item/id/40>.
38. Наукова та інноваційна діяльність України : статистичний збірник. — К. : Державна служба статистики України, 2017.
39. Науменко Ж. Г. Методика оцінки міжрегіонального диспропорційного розвитку [Електронний ресурс] / Ж. Г. Науменко // Економіка: реалії часу. — Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/No4/33-40.pdf>.
40. Окландер М. А. Логістика : [підручник] / М. А. Окландер. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 346 с.
41. Олійник В. Теоретичні засади та практика моніторингу регіональної політики ЄС / В. Олійник, О. Гончарова // Міжнародна економічна політика. — 2014. — № 2 (21). — С. 155–178.
42. Оцінка виконання Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року та Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки (Проект) [Електронний ресурс]. — К., 2014. — Режим доступу : <http://greenmind.com.ua>.
43. Оцінка фінансової спроможності 366 ОТГ за перше півріччя 2017 року у розрізі областей Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/10/Reyting-366-OTG-za-I-pivr-2017-.pdf>.
44. Постанова Кабінету Міністрів «Про деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад» від 7 червня 2017 р. № 410 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/410-2017-p>.
45. Практичний посібник з питань організації роботи органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад (видання друге): модуль 5 «Стратегічний план розвитку» [Електронний ресурс]. — К., 2016. — Режим доступу : <https://auc.org.ua/sites/default/files/library/mod5web.pdf>.
46. Про генеральну схему планування території України : Закон України від 07.02.2002 р. № 3059-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 30. — Ст. 204.
47. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 25. — Ст. 195.
48. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від лютого 2015 р. № 157-VIII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2015. — № 13. — Ст. 91. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/157-19/ed20150714>.
49. Про засади державної регіональної політики : Закон України [Електронний ресурс] // Відомості ВР України. — 2015. — № 13. — Ст. 90). — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.

50. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. : Постанова Кабінету Міністрів від 21.07.2006 р. № 1001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.
51. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серп. 2014 р. № 385 // Офіційний вісник України. — 2014. — № 70. — Ст. 1966.
52. Про затвердження Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації : Наказ Мінрегіонбуду від 31.03.2016 № 79.
53. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29.07.2002 р. № 224 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.nau.ua/doc.
54. Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів : Постанова КМУ від 11.11.2015 № 932.
55. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97 // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
56. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV// Офіційний вісник України. — 1999. — № 18. — Ст. 3.
57. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-18 // Відомості Верховної Ради. — 2014. — № 34. — Ст. 1167.
58. Рахмангулов А. Н. Оценка социально-экономического потенциала региона для размещения объектов логистической инфраструктуры // А. Н. Рахмангулов, О. А. Копылова // Экономика региона. — № 2. — 2014. — С. 254–263.
59. Рач В. А. Управління проектами: практичні аспекти реалізації стратегій регіонального розвитку : навч. посіб. / В. А. Рач, О. В. Россошанська, О. М. Медведєва ; за ред. В. А. Рача. — К. : К.І.С., 2010. — 276 с.
60. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / С. Максименко, Є. Кіш, М. Лендєл, І. Студенніков ; за ред. С. Максименка. — К. : Логос, 2000. — 171 с.
61. Регіональне управління : підручник / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. М. Вакулєнка, М. К. Орлатого. — К. : НАДУ, 2014. — 512 с.
62. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е. М. Лібанової, акад. НААН України М. А. Хвесика. — К. : ДУ ІСПСР НАН України, 2014. — 776 с.
63. Стратегічне планування : навчальний посібник / О. Берданова, В. Вакулєнко, В. Тертичка. — Л. : ЗУКЦ, 2008. — 138 с.
64. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні 2016 : наукова доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього

- НАН України» ; наук. ред. В. С. Кравців ; наук. координатор С. Л. Шульц. — Львів, 2016. — 218 с.
65. Ткачук А. Ф. Стратегічне планування у громаді (навчальний модуль) / А. Ткачук, В. Кашевський, П. Мавко. — К. : ІКЦ «Легальний статус», 2016. — 96 с.
 66. Удод Є. Формування регіональної системи підтримки проектів місцевого розвитку: досвід Дніпропетровської області [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_04\(23\)/25.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_04(23)/25.pdf).
 67. Федулова Л. І. Організаційні механізми формування результативної регіональної інноваційної системи / Л. І. Федулова // Регіональна політика та місцеве самоврядування. — 2009. — № 4 (13). — С. 157–165.
 68. Фрейдман О. А. Анализ логистического потенциала региона : монография / О. А. Фрейдман. — Иркутск : ИрГУПС, 2013. — 164 с.
 69. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. 2017 [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. — Режим доступу : <http://bit.ly/SDGsUkraine>.
 70. Чикаренко І. Сутність і характерні особливості муніципальних проектів розвитку / І. Чикаренко // Актуальні проблеми державного управління. — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2007. — Вип. 4 (30). — С. 253–259.
 71. Шевцова В. И. К оценке эффективности современной региональной политики Украины [Електронний ресурс] / В. И. Шевцова, Я. А. Шевцова. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2011_2/tom2/762.pdf.
 72. Europe in transition: Paving the way to a green economy through eco-innovation [Electronic resource] // Eco-Innovation Observatory. Funded by the European Commission, DG Environment, Brussels, 2013. — Access mode : wupperinst.org/en/info/details/wi/a/s/ad/2104.
 73. European Commission 29.6.2011 Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of the Regions A Budget for Europe 2020 — Part II : Policy fiches [Electronic resource]. — Access mode : http://ec.europa.eu/health/programme/docs/maff_2020_fiches_en.pdf.
 74. Hajer Maarten A. (2005). The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process / Maarten A. Hajer. — Clarendon Press, 1995. — 332 p.
 75. Lanfranchi M., & Giannetto C. (2014). Sustainable development in rural areas: The new model of social farming. *Calitatea*, 15(S1), 219.
 76. Popkova E. G., Shakhovskaya L. S., Romanova M. K., & Dubova Y. I. (2013). Bases of Transition of the Territory to Sustainable Development: Modern City // *World Applied Sciences Journal*. — 23 (11). — P. 1499–1507.
 77. Romeo L. What is territorial development? / L. Romeo // *GREAT insights Magazine*. — 2015. — Vol. 4, is. 4.
 78. Stead D. The Rise of Territorial Governance in European Policy / D. Stead // *European Planning Studies*. — 2014. — Vol. 22, is. 7. — P. 1368–1383.
 79. Tamanini J. Measuring National Performance in the Green Economy 4th

Edition [Electronic resource] / Jeremy Tamanini // The global green economy index GGEI 2014, October 2014, Dual Citizen LLC. – Access mode : www.dualcitizeninc.com.

80. Uncovering the Territorial Dimension of European Union Cohesion Policy: Cohesion, Development, Impact Assessment and Cooperation / E. Medeiros (eds.) // Taylor & Francis. – 2017. – 218 p.
81. Zauca J. Place-based Territorially Sensitive and Integrated Approach / J. Zauca. – Poland. Ministry of Regional Development, 2013. – 134 p.

Наукове видання

**Медвідь Вікторія Юріївна
Коблянська Інна Ігорівна
Данько Юрій Іванович**

**Формування та реалізація механізму інтегрованого територіального
управління в тріаді соціо-еколого-економічних чинників**

Науково-методичні рекомендації

Директор видавництва Р.В. Кочубей
Головний редактор В.І. Кочубей
Дизайн обкладинки і макет В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка В.Б. Гайдабрус, А.О. Литвиненко

Підписано до друку 04.07.2018.
Формат 60х84 ¹/₁₆. Папір офсетний
Друк ризограф. Ум. друк. арк. 5,1. Обл.-вид. арк. 4,3.
Тираж 300 прим. Замовлення № Д18-07/02

Відділ реалізації:
Тел./факс: (0542) 65-75-85.
Тел.: (067) 542-08-01 E-mail: info@book.sumy.ua

ПФ «Видавництво “Університетська книга”»
40000, м. Суми, Покровська площа, 6
E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua
newlearning.com.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 5966 від 24.01.2018

Віддруковано на обладнанні
ПФ «Видавництво “Університетська книга”»